

DE HAAGSE DIPLOMAAT

EEN ONDERZOEK NAAR DE GEOGRAFISCHE SPREIDING EN INRICHTING VAN
AMBASSADEWONINGEN IN DEN HAAG 1648-1702.

Robin Remmerswaal
(S1542702)
Adres: Hogewoerd 177A,
2311 HL Leiden
E-mail:
Robin_Remmerswaal@live.nl
Telefoon: 0634175253

Masterthesis voor de studie
History: Europe 1000-1800
Studielast: 30 ects
Scriptiebegeleider: Dr. M.A.
Ebben
Aantal woorden: 25.800

Afbeelding voorzijde: *Heatmap spreiding gezanten. Hoe donkerder de kleur oranje, hoe groter de dichtheid van het aantal gezanten op de betreffende plek. Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.*

Inhoudsopgave

Inleiding 2

Brongebruik 8

Waar gingen de gezanten wonen? 10

De opkomende macht van de Republiek binnen zeventiende-eeuws Europa 12

Methode 16

Afkomst als factor 18

Hoe kwamen gezanten aan een woning? 20

Onderzoekresultaten spreidingsanalyse 30

Zichtbaarheid ambassadewoningen 37

Waar woonden gezanten? 38

Hoe woonden de gezanten? 40

Ontvangstkamers 46

Porselein 51

Vertrekken 53

Meubels 57

Intellectueel bezit (boeken) 59

Ambassadekapellen 60

De woning van de gezant 62

Conclusie 64

Bibliografie 69

Archivalia 72

Inleiding

Het onderzoek naar diplomatie en diplomatieke betrekkingen in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd is de afgelopen jaren gekenmerkt door de vraag naar het schrijven van een ‘*new diplomatic history*’. Diplomatieke betrekkingen zijn al eeuwenlang een favoriet onderzoeksonderwerp geweest voor veel historici. De diplomatieke wereld is er dan ook een vol opmerkelijke incidenten, verraad, spionage en schimmige praktijken die de onderzoeker en geïnteresseerde lezer in veel gevallen tot de verbeelding zullen spreken. Neem bijvoorbeeld de Franse gezant Jean-Antoine d’Avaux waarvan een deel van zijn informanten vermoord werden om te voorkomen dat hij aan anti-Orangistische informatie zou kunnen komen.¹

De vraag naar het herschrijven van de diplomatieke geschiedenis is een reactie op een aantal overzichtswerken over de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne diplomatie die verschenen in de twintigste eeuw. De voornaamste van deze werken zijn Andersons *The rise of modern diplomacy* en het van de hand van Mattingly verschenen *Renaissance diplomacy*. Volgens beide werken zou er een duidelijke breuk te zien zijn tussen de middeleeuwse en de vroegmoderne gebruiken op het gebied van de diplomatie. Vooral Mattingly legde hierbij de nadruk op de opkomst van moderne diplomatie vanuit de Noord-Italiaanse stadstaten. Deze stadstaten zouden permanente, residerende ambassadeurs uitwisselen en hierdoor breken met de traditie om alleen tijdelijke gezantschappen te sturen.² Hoewel Anderson erkende dat er ook al soortgelijke gebruiken ontstonden ten noorden van de Alpen, gebruikte ook hij in zijn in 1993 verschenen werk een (anachronistische) methode waarmee hij elementen van de hedendaagse diplomatie probeerde te herkennen in de diplomatieke gebruiken van de vroegmoderne tijd.³

In de studie van de diplomatieke geschiedenis overheerste lange tijd een modern bureaucratisch paradigma. Waarin er alleen oog was voor diplomatie als een instrument voor interstatelijke communicatie.⁴ Ook Mattingly benaderde diplomatie vanuit dit paradigma en kwam tot de conclusie dat diplomatieke betrekkingen een vredelievend alternatief waren voor

1 Charles-Édouard Levillain, ‘French diplomacy and the Run-up to the Glorious Revolution (1688): A critical reading of Jean-Antoine d’Avaux’s correspondence as ambassador to the States General’, *The Journal of modern history* 88 (2016) 130-150, 136.

2 Garrett Mattingly, *Renaissance diplomacy* (Londen 1955).

3 Zie: M.S. Anderson, *The rise of modern diplomacy 1450-1919* (Londen 1993).

interstatelijke communicatie, en hiermee de tegenhanger vormden van oorlog. Volgens Legutke werd deze blik bij Mattingly veroorzaakt door een gebrek aan het gebruik van primaire bronnen over de vroegmoderne diplomatie, waardoor hij tot een soort ideaalmodel kwam.⁵

Het is opvallend dat een van de oudste en meest gerespecteerde onderzoeksvelden in de historiografie maar weinig aandacht heeft gekregen in de tweede helft van de twintigste eeuw. Veel historici gingen zich onder invloed van de Franse *Annales*-school bezighouden met economische en sociale geschiedenis. Hiernaast was er nog de invloed van de Duitse historiografie, waarvan Hintze en Brunner de voornaamste gezichten waren, die gericht was op sociaal-institutionele geschiedenis.⁶ De geschiedenis van de diplomatie die werd gekenmerkt door grote gebeurtenissen en zich voor een groot deel beperkte tot de aristocratie en internationale betrekkingen werd door deze ontwikkelingen steeds meer terzijde geschoven.

Sinds het begin van de huidige eeuw is er een herleving in de aandacht voor diplomatieke geschiedenis in het algemeen. In het afgelopen decennium is met wat wel de *New Diplomatic History* wordt genoemd, dan ook veel progressie geboekt bij het onderzoek naar premoderne diplomatie. Niet langer gaat de aandacht uitsluitend uit naar grote historische gebeurtenissen of internationale betrekkingen. Er is juist meer onderzoek gedaan naar diplomatie in de context van de eigen tijd. Fenomenen die door een vorige generatie onderzoekers niet werden belicht omdat deze niet voldeden aan de kenmerken van moderne diplomatie kregen de afgelopen jaren meer aandacht dan ooit tevoren. Enkele voorbeelden hiervan zijn de rol van vrouwen in de diplomatie en de rol van niet-statelijke entiteiten (zoals voor de Republiek bijvoorbeeld de V.O.C. en de W.I.C.) in de internationale betrekkingen.

Een goed voorbeeld van het nieuwe onderzoek is bijvoorbeeld het stuk ‘Amsterdam

4 Mark Netzloff, ‘The ambassador’s household: Sir Henry Wotton, domesticity, and diplomatic writing’, in Robyn Adams en Rosanna Cox (ed.), *Diplomacy and early modern culture* (Chippenham / Eastborne 2011) 155-171, 157.

5 Daniel Legutke, *Diplomatie als sociale Institution. Brandenburgische, sächsische und kaiserliche Gesandte in Den Haag 1648-1720* (Münster 2010), 44.

6 Daniela Frigo, *Politics and diplomacy in Early Modern Italy. The structure of diplomatic practice, 1450-1800* (Cambridge 2009), 5; Maurits Ebben en Louis Sicking, ‘Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd. Een inleiding’, *Tijdschrift voor geschiedenis* 127:4 (2009) 541-552, 541, 542.

and the ambassadors of Louis XIV 1674-1685' van Elizabeth Edwards.⁷ Hoewel zij het niet specifiek aanhaalt blijkt toch duidelijk dat de ambassadeurs van Lodewijk XIV zich bezighielden met consulaire taken. Dit staat haaks op de traditionele aanname dat juist de scheiding van diplomatieke en consulaire taken een van de kenmerken was van de 'moderne diplomatie'.⁸ Daarnaast blijkt uit haar artikel ook nog eens dat de ambassadeurs van Lodewijk XIV niet uitsluitend handelden met de gezagdragers, maar ook met handelaren, iets wat moeilijk te passen was in de oude kijk op vroegmoderne diplomatie.

Hiernaast is de studie *Russia and Courtly Europe. Ritual and the culture of diplomacy, 1648-1725* van Jan Hennings een waardevolle bijdrage aan de *New diplomatic history*. Hennings toont aan dat een originele invalshoek bijdraagt aan een nieuwe blik van de vroegmoderne diplomatie. Hij richt zich op de diplomatieke betrekkingen van Muscovië (Rusland) met de rest van Europa in de periode kort voor en tijdens het bewind van Peter de Grote. Zoals Hennings in de inleiding aangeeft is Rusland vaak over het hoofd gezien omdat men in de diplomatieke geschiedenis opzoek was naar de wortels van de moderne staat. Muscovië droeg niet bij aan de kenmerken van *Renaissance diplomacy* omdat men vaak niet werkte met residerende ambassadeurs. Ook de ligging van de staat aan de zijlijn van Europa heeft gezorgd voor een langzame integratie in wat men is gaan zien als een Europees statensysteem.⁹ Er waren diplomatieke vertegenwoordigers van Muscovië aanwezig in zeventiende-eeuws Europa en Hennings toont ons dan ook dat ook spelers die buiten het framework van het Westfaals statensysteem vielen wel degelijk een rol speelde in de diplomatieke wereld van die tijd.

Een ander voorbeeld van innovatief onderzoek is Catherine Fletchers meest recente werk: *Diplomacy in Renaissance Rome*. Volgens Fletcher, die al meerdere bijdragen heeft geleverd aan het herschrijven van de diplomatieke geschiedenis, is het kenmerkend voor de nieuwe stroming dat de premoderne diplomatieke geschiedenis 'bottom-up' benaderd wordt, maar wel op een interdisciplinaire manier.¹⁰ Het boek is met name vernieuwend omdat het niet zozeer gericht is op bilaterale verhoudingen maar juist één geografische locatie centraal

⁷ Elizabeth Edwards, 'Amsterdam and the ambassadors of Louis XIV 1674-1685' in: Tony Claydon en Charles-Éduard Levillain (ed.), *Louis XIV outside in: Images of the Sun King beyond France, 1661-1715* (Plaats onbekend 2016), 187-207.

⁸ John Watkins, 'Toward a new diplomatic history of Medieval and Early Modern Europe', *Journal of Medieval and Early Modern studies* 38:1 (2008) 1-14, 5.

⁹ Jan Hennings, *Russia and Courtly Europe. Ritual and the culture of Diplomacy, 1648-1725* (Cambridge 2016), 3, 4.

stelt. Dit kan veel nieuwe inzichten opleveren over het dagelijks leven van gezanten, en hierdoor een bijdrage leveren aan de kennis die wij hebben over het gezantschapsleven en diplomatieke betrekkingen in het algemeen. Ook Helen Jacobsen heeft in haar *Luxury and Power: The material world of the Stuart diplomat* uit 2011 bijgedragen aan het herschrijven van de diplomatieke geschiedenis. Ook zij was erg vooruitstrevend omdat zij de gezanten van een vorstenhuis, de Stuarts, als centrale focus van haar onderzoek heeft genomen en vanuit dit standpunt de materiële wereld van diplomaten heeft geanalyseerd. Mede door haar kunsthistorische achtergrond draagt haar boek bij aan de interdisciplinaire benadering van dit onderzoeksveld.

Charles-Èdourd Levillain heeft met zijn onderzoek naar de in Den Haag residerende Franse gezant Jean-Antoine d'Avaux laten zien dat het terugkeren naar de originele bronnen en niet te veel vertrouwen op bronedities uit latere perioden verrassende nieuwe inzichten kan opleveren over het handelen van gezanten in de zeventiende eeuw. In de achttiende eeuw was er veel aandacht voor de correspondentie van diplomaten, met name van de diplomaten die dienden onder Lodewijk XIV. Veel van deze correspondentie werd in deze periode dan ook gepubliceerd, maar dat dit niet altijd betrouwbare publicaties waren blijkt wel uit het onderzoek van Levillain. Hieruit kwam naar voren dat het manuscript dat Abbé Mallet halverwege de achttiende eeuw publiceerde over de correspondentie van de Franse gezant in aanloop naar de *Glorious Revolution* een volledig ander beeld schetste van het functioneren van deze gezant, dan wanneer we uitgaan van de originele correspondentie. Zo kwam d'Avaux' onwetendheid op een aantal cruciale momenten in aanloop naar de Glorious Revolution niet naar voren uit het manuscript, waar dit wel duidelijk bleek uit de originele correspondentie. Naar dit voorbeeld worden in dit onderzoek veel bronnen gebruikt die ook al in eerdere onderzoeken gebruikt zijn. Maar door het gebruik van een andere invalshoek en het kritisch benaderen van deze bronnen, kan dit toch vernieuwende inzichten opleveren over de wooncultuur van de gezanten in Den Haag.¹¹

De werken van Fletcher en Jacobsen zijn zonder meer een inspiratie geweest voor deze scriptie. Fletcher behandelt weliswaar een andere periode en Jacobsen een andere stad, ze hebben gemeenschappelijk aangetoond dat het centraal stellen van een plaats niet alleen

10 Catherine Fletcher, *Diplomacy in Renaissance Rome. The rise of the resident ambassador* (Cambridge 2015), 6.

11 Levillain, 'French diplomacy and the Run-up to the Glorious Revolution', 130-132.

vragen kan beantwoorden over het gezantschapsleven in het algemeen, maar ook een nieuw licht kan werpen op de stedelijke ontwikkeling van de plaats waar deze gezanten zich vestigden. Een van de belangrijkste diplomatieke centra van Europa in de tweede helft van de zeventiende eeuw was Den Haag. Toch was Den Haag een uitzonderlijk geval. Het was voor zeventiende-eeuwse begrippen een kleine stad, als het al een stad was, het had immers in eerdere tijden geen stadsrechten verworven. Maar ondanks dit beperkte prestige bezat Den Haag toch alle kenmerken van een residentiële stad.¹²

Zoals Duindam heeft betoogd is er net als in de diplomatieke geschiedenis, ook in het onderzoek naar hoven lange tijd een anachronistische benadering geweest waarbij men zocht naar de wortels van de moderne staat. Hierdoor werd vaak onterecht de huidige tegenstelling tussen publiek en privaat toegepast op de vroegmoderne staat. Zo zag men het hof als het huishouden van de vorst en dichtte men dit huishouden geen belangrijke rol toe in besluitvormingsprocessen.¹³ Het idee dat de staat juist bestond uit verschillende invloedrijke huishoudens wordt langzamer maar zeker steeds meer aangenomen. Zo concludeert Netzloff dat de vroegmoderne ambassade voornamelijk een huishouden was, maar dat vanuit dit huishouden de diplomatieke werkzaamheden werden verricht. Hierdoor waren er veel persoonlijke elementen verweven in de professionele diplomatie. Het woonhuis was tevens het kantoor van de gezant en hierdoor niet goed te vangen in de vaak gebruikte tegenstelling tussen publiek en privaat.¹⁴ Het onderscheid tussen staat en familie gaat evenmin op voor hoven als voor gezanten. Gezanten hadden nog geen aparte ambtswoning of kantoor en dus vinden we in de woning van een gezant een mengeling tussen het huishouden en de functie van het ambt. In verschillende werken, waaronder Heringa's *Eer en hoogheid van de staat*, wordt dan ook beschreven hoe belangrijk het voor een gezant was om de *magnificentia* van zijn vorst uit te beelden met en in zijn woning.

Er zijn geen werken bekend die zich uitsluitend richten op de woning van de buitenlandse gezanten in Den Haag. De woning was een belangrijk toneel van de werkzaamheden van de gezant en een plaats waar besluiten genomen werden die van staatsbelang waren. Ook was de woning een representatie van de zendende vorst of staat en

12 Legutke, *Diplomatie als sociale Institution*, 17.

13 Jeroen Duindam, 'Tussen tafellaken en servet. Het stadhoudelijk hof in dynastiek Europa', *BMGN: Low Countries historical review* 124:4 (2009) 536-558.

14 Netzloff, 'The ambassador's household', 163.

een statussymbool van de gezant. Het is dan ook hoog tijd voor een onderzoek dat juist dit aspect, de residentie, van de vroegmoderne diplomatieke wereld belicht. De contemporaine situatie zal als uitgangspunt worden genomen en er is getracht om zo min mogelijk met een moderne bril op naar het verleden te kijken. Hoewel wij als historici natuurlijk altijd voor een deel gevormd zijn door onze eigen tijd, is geprobeerd door het gebruik van de primaire bronnen zo dicht mogelijk de contemporaine realiteit van zeventiende-eeuwse gezanten in Den Haag te benaderen.

Om te kunnen beantwoorden hoe buitenlandse gezanten woonden in Den Haag tussen 1648-1702 is deze scriptie onderverdeeld in twee hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk zal worden geanalyseerd waar de gezanten gingen wonen. Er zal in dit hoofdstuk onder andere aandacht worden besteed aan de vraag hoe gezanten aan een woning kwamen, waarom de gezanten op een bepaalde plaats gingen wonen en er zal worden geanalyseerd welke factoren een rol speelden in de behuizing van gezanten.

In hoofdstuk twee zal uiteengezet worden hoe gezanten woonden. Aan de hand van enkele boedelinventarissen zal worden gereconstrueerd hoe de woning van een gezant er vanbinnen uitzag. Zijn er overeenkomsten te vinden tussen de verschillende gezanten of richtte eenieder zijn huis in zoals hij dat wilde? Aan de hand van onderzoek van Willemijn Fock zal er een parallel worden getrokken met modetrends in het interieur uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Met deze twee hoofdstukken zal er een totaalbeeld worden gegeven van de leef- en werkomgeving van de Haagse diplomaat.

Deze studie vormt dus een bijdrage aan het historiografische debat door het analyseren van een specifieke geografische locatie en een weinig onderzocht thema te combineren. Dit levert weer nieuwe inzichten op over de wereld van de diplomaat. Hiernaast zou deze studie ook een bijdrage kunnen leveren aan het vakgebied van de geografie. Ook in dit vakgebied is er aandacht voor de wereld van de diplomaat. In een artikel van Mamadouh, Meijer, Sidaway en Van der Wusten vragen zij zich af wat de clustering van ambassadegebouwen in Den Haag veroorzaakt en wat voor voordelen dit oplevert. Hoewel zij zich vrijwel uitsluitend uitlaten over de twintigste eeuw, komen ze tot de conclusie dat veel ambassades die vandaag de dag gevestigd zijn in het Haagse centrum gebouwd zijn in de zestiende tot en met de achttiende eeuw en dat veel van deze gebouwen altijd de zelfde functie hebben gehad.¹⁵ Hoewel de woningen steeds meer worden aangepast aan de

15 Virginie Mamadouh, E.A., 'Toward an urban geography of diplomacy: Lessons from The Hague', *The professional geographer* 67:4 (2015) 564-574, 568.

(veiligheids)eisen van deze tijd, zijn veel architectonische elementen bewaard gebleven.¹⁶ Zo kan onderzoek naar de clustering van ambassades in de zeventiende eeuw en de woning van de ambassadeur in deze periode verrassende opzichten opleveren over de huidige geografie van Den Haag. Het feit dat er veel ambassadewoningen bij elkaar gevestigd waren moet een bepaalde reden hebben gehad, die we misschien vandaag de dag niet meer op het eerste gezicht kunnen herkennen. Deze factoren zouden ook vandaag de dag nog een rol kunnen spelen en een oorzaak zijn waardoor ambassades maar zelden verhuizen. Een verklaarbare factor zou de nabijheid tot de *locus of power* oftewel het machtscentrum kunnen zijn. Hiernaast levert deze scriptie ook een bijdrage aan het onderzoek naar de wortels van Den Haag als internationale stad van recht en vrede, zoals de stad zich vandaag de dag graag profileert.

Brongebruik

De spreiding van gezanten over Den Haag en de woning van deze gezanten is nog nooit het hoofdonderwerp geweest van een studie. Gelukkig is er indirect veel informatie beschikbaar in de werken van Thera Wijsenbeek. In het tweede deel van *Den Haag: geschiedenis van de stad* dat onder redactie stond van Wijsenbeek en in haar boek *Het Lange Voorhout* staat veel nuttige informatie voor als men meer te weten wilt komen over de bewoning van gezanten in Den Haag. Hiernaast levert het *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584-1810* dat is samengesteld door Otto Schutte een groot overzicht van alle gezanten in de Nederlanden en indien bekend ook hun woonplaats. Een derde auteur die geschreven heeft over dit onderwerp is J. Heringa die in zijn werk *De eer en hoogheid van de staat* uitgebreid uiteenzet hoe gezanten de ‘eer en hoogheid’ van hun staat hoog dienden te houden. Omdat de woning van de gezant hiervoor een belangrijk instrument was heeft Heringa in zijn werk hier enkele interessante dingen over geschreven.

Voor het onderzoek naar de leefwereld van de vroegmoderne gezant zijn er veel bronnen beschikbaar. Doordat er al eeuwenlang veel aandacht is uitgegaan naar diplomatieke betrekkingen uit het verleden is er veel persoonlijke correspondentie bewaard gebleven en uitgegeven, waarbij wel een kanttekening moet worden gemaakt. Aangezien we vandaag de dag wel een duidelijk onderscheid hebben tussen publiek en privaat verwacht men wellicht dat er veel van deze correspondentie terug te vinden is in bijvoorbeeld het nationaal archief.

¹⁶ Idem.

De situatie in Nederland is gelukkig zo dat veel privé-archieven zijn overgenomen door de staat. Neem bijvoorbeeld het archief van raadpensionaris Gaspar Fagel dat voor dit onderzoek is gebruikt. Dat dit niet in alle andere landen het geval is blijkt uit de inleiding van *The dispatches of Thomas Plott and Thomas Chudleigh* van F.A. Middlebush. Middlebush kwam erachter dat de correspondentie van *secretary* Blathwayt met andere gezanten door Blathwayt zelf waren meegenomen toen deze uit dienst trad. Deze correspondentie, hoewel deze ging over staatszaken, werd dus vooral gezien als iets van de persoon zelf. Met als gevolg dat veel staatsarchieven incompleet zijn.¹⁷ Dit wordt misschien nog wel het duidelijkst beschreven door Lynne Magnusson: ‘The Early modern state transacted its administrative business, for the most part, in personal letters’.¹⁸

Omdat er in de Republiek ten opzichte van sterk gecentraliseerde monarchieën relatief veel personen waren met macht, is er ook meer correspondentie geweest tussen een groot aantal verschillende personen. De kans dat er hierdoor archieven bewaard gebleven zijn is daardoor wat groter dan in veel landen om ons heen.¹⁹ Door Legutke is reeds beschreven dat correspondentie en traktaten van gezanten in de loop van de zeventiende eeuw steeds vaker in de *vernacular language* werden opgesteld in plaats van in het voorheen gebruikelijke latijn. Dit is ook een trend die ik heb herkend in de gebruikte bronnen voor dit onderzoek. Geen van de gebruikte bronnen was in het Latijn. Wellicht dat dit te maken heeft met het feit dat er onderzoek is gedaan naar de directe leefwereld van de gezanten en niet zo zeer naar het resultaat van hun werkzaamheden.

17 F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* ('s-Gravenhage 1926), XXXV.

18 Netzloff, ‘The ambassador’s household’, 156.

19 Legutke, *Diplomatie als soziale institution*, 230.

Waar gingen de gezanten wonen?

‘de reizigers van den Hage als betovert zyn, zelfs na dat zy de grootsheden van Parys, en de zeldzaamheden van Italie gezien hebben... Aan de ene zyde gaat men na de zee langs een weg, waardig de Roomsche grootheid; aan de andere treed men in een Bosch, om een groote en trotze Stad te maken, boomen en wandelingen genoeg, om eene overaangenaame eenzaamheid te verschaffen...’²⁰

Aldus Saint Evremond in zijn *oeuvres mêlées* uit 1706. Wanneer men dit leest, dan lijkt het logisch dat Den Haag kon uitgroeien tot een belangrijke diplomatiek centrum aan het eind van de zeventiende eeuw. Hoewel Den Haag door Saint Evremond werd beschreven als een betoverende stad, die kon tippen aan onder andere Parijs, was het in deze periode in werkelijkheid maar een klein dorp. Het had zelfs weinig gescheeld of Den Haag had niet meer bestaan, of althans niet zoals wij het nu kennen. Zoals door Kees Stal is beschreven was Den Haag ruim honderddertig jaar eerder, in de eerste helft van de jaren 1570, bijna met de grond gelijk gemaakt. Het dorp, dat een open ligging had en niet beschut was door stadsmuren of een waterbarrière, was in de eerste jaren van de opstand door een groot deel van de bevolking ontvlucht. Het ontbreken van zulke verdedigingslinies was een gevolg van het feit dat Den Haag nog geen stadsrechten had verworven. Den Haag verpauperde nog meer toen de Spanjaarden het dorp gebruikten als uitvalsbasis voor het beleg van Leiden. Daar de regering van de opstandelingen inmiddels een onderkomen had gevonden in Delft, werd in mei 1575 zelfs geopperd om Den Haag met de grond gelijk te maken. Het was Willem van Oranje in eigen persoon die dit voorkwam. In december 1575 werd door de Staten van Holland wederom een plan geopperd ten nadele van Den Haag. Om de oorlog te kunnen blijven bekostigen was men van plan om alle bomen van het Voorhout en het Haagse Bos te kappen en het hout te verkopen. Ook een aan het Voorhout gelegen klooster kon nog geld opbrengen als het werd gesloopt. Het was wederom de prins van Oranje, ditmaal samen met de burgers van Den Haag die er uiteindelijk voor zorgden dat dit kenmerkend stukje Den Haag bewaard kon blijven.²¹ Het behoud van de vele bomen zorgde ervoor dat, zoals Stal vermeld, de ‘schoonste plaetsen van Den Haeg’ behoed werden voor de negatieve effecten

²⁰ Jacob de Riemer, *Beschryving van 's Graven-hage* (Delft 1730), ongenummerde voorrede.

van de ijzige noordenwinden.²² Misschien lag hier wel de basis voor de positieve beoordeling die de stad onder buitenlandse diplomaten kreeg in de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Het Hof van Holland, de Rekenkamer en de Staten van Holland ruilden in 1577 en 1578 Delft weer in voor Den Haag. Nadat in 1585 prins Maurits ook het Stadhoudelijk Hof verplaatste naar Den Haag, verwierf deze plaats langzaam maar zeker een unieke positie binnen Europa.²³ Omdat het te ver gaat voor de strekking van dit stuk om de gehele geschiedenis van Den Haag te beschrijven, zal slechts kort worden ingegaan op de zaken die Den Haag na de officiële erkenning van de onafhankelijkheid met de Vrede van Münster maakten tot een stad waar buitenlandse gezanten zich haast wel moesten vestigen. Allereerst was Den Haag de plaats waar de Staten-Generaal bijeenkwam. Ook was het hof van de Oranjes gevestigd in Den Haag. En hoewel in de Republiek de stadhoudelijke prinsen van Oranje een positie hadden die officieel inferieur was aan deze vergadering van soevereine staten, oversteeg volgens Jeroen Duindam het politieke gewicht en de dynastieke prestige van de stadhouders deze dienende positie.²⁴ In Den Haag waren dus twee instituties aanwezig die van groot belang waren voor de binnenlandse en buitenlandse politiek van de Republiek. Verder was Den Haag de plaats waar de Staten van Holland bijeenkwamen, de statenvergadering van de machtigste der Nederlandse Provinciën met een toonaangevende positie in de internationale handel. Naast deze instituties met politieke, dynastieke en economische macht, was er vanaf 1621 nog een dynastiek hof gevestigd in Den Haag. In dat jaar vestigden ‘winterkoning’ Frederik V van de Palts en zijn vrouw Elizabeth Stuart zich in de voormalige woning van Johan van Oldenbarnevelt aan de Haagse Kneuterdijk. Frederik was na slechts één winter vorst te zijn geweest van Bohemen door de keizerlijke troepen verslagen bij de Slag op de Witte Berg en vervolgens verbannen, waarna hij neerstreek in de stad waar zijn neef Maurits op dat moment stadhouder was. Frederik en zijn vrouw hielden er, ondanks hun landloze status, een hofhouding op na die de hofhouding van de Oranjes oversteeg.²⁵

Het was in de tweede helft van de zeventiende eeuw dat de Republiek, of op zijn

21 Kees Stal, ‘Een plaets so magnifycq van gebouwen’, in: Th. Wijsenbeek en E. van Blankenstein, *Den Haag Geschiedenis van de stad 2. De tijd van de Republiek* (Zwolle 2005) 23-56, aldaar 24, 25.

22 Idem.

23 Ibidem, 25, 26.

24 Duindam, ‘Tussen tafellaken en servet’, 536.

minst het westen hiervan, een ongekend niveau van welvaart en economische macht bereikte.²⁶ Hoewel de handel in de andere Hollandse steden bloeide, was Den Haag de plaats waar het landsbestuur gevestigd was en waar twee ‘grote’ dynastieke spelers op het Europese toneel gevestigd waren. Het was dan ook hier de juiste plaats voor buitenlandse entiteiten om een diplomaat te vestigen.

De opkomende macht van de Republiek binnen zeventiende-eeuws Europa

Alvorens in de komende hoofdstukken verder in te gaan op de aanwezige gezanten in Den Haag en waar deze woonden is het van belang om te verklaren waarom er gekozen is voor de tijdsperiode 1648 tot 1702. Het startpunt is enigszins vanzelfsprekend en viel samen met het sluiten van de Vrede van Münster (een onderdeel van de Vrede van Westfalen), het eindpunt van de tachtigjarige oorlog, met als gevolg dat de Republiek der Nederlanden voor het eerst algemene internationale erkenning ging genieten als soevereine staat.²⁷ In de jaren die hierop volgden was er een constante toename van het aantal gezantschappen dat zich vestigde in Den Haag. Van de Vrede van Westfalen tot de Vrede van de Pyreneeën in 1659 stichtten alle Europese staten van belang een gezantschap in Den Haag, in de meeste gevallen zelfs op permanente basis. Dit markeert de opkomst van Den Haag als diplomatiek middelpunt van Europa, dat ook wel het *theatrum europaeum* werd genoemd. Tussen 1648 en 1660 verdrievoudigde het aantal gezantschappen in Den Haag; ook veel kleinere territoriale mogendheden uit bijvoorbeeld het Heilig Roomse Rijk en de Italiaanse stadstaten stuurden vertegenwoordigers richting Den Haag.²⁸

De toename van het aantal gezanten in Den Haag viel samen met de toename van macht van De Republiek in de internationale sfeer. Schilling beschrijft de Republiek als een grootmacht halverwege de zeventiende eeuw. Volgens hem is de vrede van Münster een logisch gevolg van de militaire superioriteit van de Republiek. Hiernaast zou het land in deze

25 Thera Wijsenbeek-Olthuis, *Het Lange Voorhout. Monumenten, mensen en macht* (Zwolle 1998), 48.

26 Simon Groenveld, “J’equippe une flotte tres considerable’: The Dutch side of the Glorious Revolution’, in: Robert Beddard (ed.), *The revolutions of 1688* (Oxford 1991), 213-245, aldaar 213, 214.

27 Heinz Schilling, ‘Konfessionalisierung und staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559-1660’, in: Heinz Durchhardt en Franz Knipping (ed.), *Handbuch der geschichte der internationalen beziehungen* vol. 2 (Paderborn 2007), 573, 574, 590.

28 Groenveld, ‘J’equippe une flotte tres considerable’, 14, 19.

periode een ongekend niveau van financiële en economische macht hebben waar geen enkele andere staat aan kon tippen.²⁹ De tweede helft van de zeventiende eeuw is dan ook door veel historici beschreven als het moment waarop De Republiek op zijn hoogtepunt was. Ook de inhoudsopgave van Jonathan Israels werk *The Dutch Republic. Its Rise Greatness, and fall* weerspiegelt dit beeld. Dit valt af te lezen aan zijn benadering van de periode 1647-1702 als ‘the later Golden Age’ en de jaren 1650-1672 als ‘the Republic at its zenith’. De periode 1702-1747 beschrijft hij echter als een periode van verval.³⁰

In Europa nam de Republiek een aparte positie in. In de jaren zestig van de zeventiende eeuw waren er drie grootmachten die streden om de macht in Europa. Frankrijk had twintig miljoen inwoners en was sterk gecentraliseerd. Engeland had een gedecentraliseerde, maar ‘moderne’ overheid en had een bevolking van ongeveer vijf miljoen inwoners. De Republiek was vele malen kleiner en had minder dan twee miljoen inwoners, waarvan er ongeveer 872.000 woonden in de provincie Holland. Het bestuur was aristocratisch en gedecentraliseerd. De Republiek had voorts een veel beperkter grondoppervlak waardoor men voor de eerste levensbehoeften afhankelijk was van geïmporteerde grondstoffen. Velen verdienden hun geld in de handel en het land (in ieder geval het westen) bereikte een ongekend niveau van welvaart.³¹

De positie van Den Haag veranderde mee met die van de Republiek. In de tweede helft van de zeventiende eeuw gingen steeds minder oorlogen in Europa terug op religieuze tweespalt. Juist het verschil in opvatting over de Europese machtsbalans was de nieuwe voedingsbodem voor onderlinge oorlogen. Hierdoor kregen de oorlogen naast een militaire ook een politiek-diplomatieke dimensie, waarvoor het onderhouden van diplomatieke contacten essentieel was.³² De Europese machtsbalans die was ontstaan door onder andere de Vrede van Westfalen werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw echter met enige regelmaat verstoord door de expansiepolitiek van Lodewijk XIV.³³ Den Haag groeide door

29 Schilling, ‘Konfessionalisierung und staatsinteressen’, 574.

30 Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995), xii-xiv.

31 Groenveld, ‘J’équippe une flotte tres considerable’, aldaar 213, 214.

32 Legutke, *Diplomatie als soziale institution*, 14.

33 Lucien Bély, *L’art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIe-XVIIIe siècle* (Parijs 2007), 377-380.

het welvarende karakter van de Republiek en het feit dat andersgelovigen ook welkom waren aan de onderhandelingstafel in deze periode uit tot een van de belangrijkste diplomatieke plaatsen van Europa.

Op het moment dat stadhouder Willem II stierf in 1650, was zijn zoon en beoogde opvolger nog niet geboren. Dit gebeurde pas acht dagen na de dood van Willem. In de periode die daarop volgde, vervielen de Orangisten in verschillende facties, waardoor er geen duidelijke leider meer was in De Republiek. Hiernaast had Willem II vlak voor zijn dood een militaire dictatuur gevestigd, waarbij hij veel tegenstanders (voornamelijk personen uit de regentenelite) had laten opsluiten in slot Loevestein, die na diens dood weer vrijkwamen. Deze groep Loevesteiners hadden natuurlijk sterk anti-Orangistische gevoelens. De macht kwam langzaam maar zeker steeds meer te liggen in de handen van de regenten, die de jonge Johan de Witt naar voren schoven als hun leider; hij werd zelfs raadpensionaris van Holland. Deze tekende in 1654 de Vrede van Westminster waarin een geheim verdrag was opgenomen, de Acte van Seclusie, waarin de Staten van Holland beloofden nooit meer een van de nazaten van Willem II te benoemen als stadhouder van Holland. Het bestuur van de regenten eindigde in 1672, toen de Republiek in grote problemen kwam in wat ook wel het Rampjaar is gaan heten. De Republiek werd aangevallen door een verbond van Engeland, Frankrijk, Münster en Keulen. Hoewel de Nederlandse vloot nog wel goed tegenstand kon bieden tegen de vloot van de Engelsen en Fransen, waren de landlegers van de Republiek onder het bewind van De Witt erg achteropgeraakt waardoor deze geen partij konden bieden aan de legers van de tegenstanders. Des te meer land er werd ingenomen, des te meer ontstond er een Orangistische sfeer in de Republiek. Door de Acte van Seclusie kon Willem III nog geen stadhouder worden, wel was hij al Kapitein-Generaal van het staatse leger. Toen de invasie van de tegenstanders bijna tot de Hollandse Waterlinie was gekomen, werd in juli besloten om Willem III toch stadhouder te maken van verschillende staten, waaronder Holland. De positie van Johan de Witt was inmiddels door de belegering van de Republiek ernstig verzwakt en mede door hulp uit de entourage van Willem III, werden Johan en zijn broer Cornelis de Witt op 20 augustus 1672 vermoord door een boze groep Hagenaars.³⁴

Door het zware weer waarin de Republiek op het moment van de machtsovername van Willem III verkeerde, kon deze relatief makkelijk veel macht naar zich toe trekken. Men zag de oplossing voor de vele problemen in een sterk regime van de stadhouder. Onder het bewind van Willem III werd de machtsbalans in Europa en de wereld ernstig gewijzigd door

34 Israel, *The Dutch Republic*, 802-804.

de Glorious Revolution in Engeland in 1688. Er waren veel redenen waarom het Britse parlement afstand wou nemen van Jakobus II. De vorsten van het huis Stuart maakten van Engeland steeds meer een absolute staat waarin de macht van het parlement afnam; hiernaast was er ook onder de bevolking veel tegenstand tegen Jakobus omdat hij een katholiek was. Het overgrote deel van de Engelsen was juist protestant, wat de positie van de koning erg wankel maakte. De invasie van Engeland door de legers van de Republiek is volgens Israel een van de grootste militaire prestaties van de vroegmoderne tijd. Als gevolg van de Glorious Revolution werd stadhouder Willem III vorst van Engeland, Schotland en Ierland.³⁵ Mede hierdoor nam het gewicht van de Republiek in de internationale sfeer toe, en groeide het belang van Den Haag en Londen als diplomatieke centra.

Al deze gebeurtenissen veranderden de positie van de Republiek en de diplomatieke betrekkingen die buitenlandse mogendheden onderhielden met de Republiek. Deze zouden indirect ook invloed uitgeoefend kunnen hebben op de vestiging van gezanten in Den Haag. Was het zo dat er in de periodes met een stadhouder aan de macht, meer gezanten zich vestigden rondom het stadhouderlijk hof?

De wijzigingen van bestuursvorm, dat wil zeggen het verschil of er daadwerkelijk een Republikeinse staatsvorm was of een soort verkapte monarchie waarbij de stadhouder de macht in handen had, hadden grote invloed op de werking van de diplomatie van de Republiek. Wanneer er een stadhouder aan de macht was, zoals voor onze periode Willem II en Willem III, dan was het volgens Israel ook de stadhouder die de diplomatie in handen had, ook al handelden de buitenlandse gezanten officieel met de Staten-Generaal. Maar in de periode 1650-1672 tijdens het Stadhouderloze Tijdperk, waren het met name de Staten van Holland die de diplomatie en het bestuur van het staatse leger in handen hadden. Buitenlandse mogendheden waren halverwege de zeventiende eeuw dan ook goed op de hoogte van het verschil tussen de twee verschillende versies van bestuur die de Republiek sinds het begin van de opstand had gehad.³⁶

Gedurende deze gebeurtenissen groeide Den Haag steeds meer uit tot de diplomatieke hoofdstad van Europa. Den Haag wordt dan ook regelmatig beschreven als het *Theatrum Europaeum* van de zeventiende eeuw. Het belang van Den Haag was in deze tijd misschien zelfs groter dan Rome, de stad die eeuwenlang de positie had bekleed van diplomatieke

35 Ibidem, 841, 842.

36 Ibidem, 701.

hoofdstad van Europa. Dit had natuurlijk als oorzaak dat er in Rome alleen katholieke gezanten gevestigd werden en hiernaast ook nog dat de oorlogen in de tweede helft van de zeventiende eeuw steeds minder teruggingen op religieuze strijd, maar dat er juist verschillende opvattingen over de machtsbalans in Europa aan ten grondslag lagen.³⁷ Er was nog geen sprake van wederzijdse uitwisseling van gezanten zoals dat vandaag de dag het geval is. Er was in deze periode dan ook een veelheid aan soevereine entiteiten in Europa. Een goed voorbeeld hiervan waren de besprekingen in Münster en Osnabruck aan de vooravond van de Vrede van Westfalen. Bij dit congres werden maar liefst 194 soevereine mogendheden vertegenwoordigd door in totaal 137 gezanten. Het aantal soevereine mogendheden was nog groter in deze tijd, omdat we weten dat de Engelse vorst, de tsaar van Muscovië en Ottomaanse Sultan geen afgevaardigden hadden gestuurd.³⁸ Bijzonder is dat sommige kleine mogendheden beter waren gerepresenteerd in diverse landen dan grotere mogendheden met een soeverein vorst aan het hoofd. We kunnen steden die als belangrijke diplomatieke centra fungeerden herkennen aan de hoeveelheid gezantschappen die hier naartoe kwamen. Kleine mogendheden zonden hoe dan ook gezantschappen naar Wenen (met name gezanten uit Noord-Italië en het Heilig Roomse Rijk, omdat Wenen de residentie van de keizer was), Parijs, Den Haag, Rome (wanneer het een katholieke mogendheid betrof) en Madrid (waar het ging om de Italiaanse staten). Londen verwierf pas de positie van diplomatiek centrum nadat Willem III de troon had bestegen met de Glorious Revolution.³⁹

Methodie

Om de geografische spreiding van gezanten over Den Haag goed in kaart te kunnen brengen heb ik in dit onderzoek gebruik gemaakt van Quantum GIS, een Geografisch Informatie Systeem, waarmee historische kaarten en gegevens kunnen worden geprojecteerd op historische en hedendaagse kaarten en deze kunnen worden gekoppeld aan de daadwerkelijke geografische locatie door middel van coördinaten. Er is besloten om de onderzoeksresultaten te projecteren op de kaart van Den Haag uit de zeventiende eeuwse stedenatlas *Theatrum ichnographicum omnium urbium et præcipuorum oppidorum Belgicarum XVII Provinciarum*

37 Legutke, *Diplomatie als sociale institution*, 14; Jeremy Black, *A history of diplomacy* (Londen 2011), 60, 61.

38 Bély, *L'art de la paix en Europe*, 225, 226; Schilling, 'Konfessionalisierung und staatsinteressen', 568.

39 Black, *A history of diplomacy*, 69.

peraccurate delineatarum oftewel Perfecte aftekeningen der steden van de XVII Nederlandsche Provinciën in platte gronden. In de volksmond wordt deze atlas vaak de Stedenatlas van De Wit genoemd. Deze atlas is gebaseerd op kaarten van kaartenmakers als Bleau en Janssonius die hun kaarten publiceerden halverwege de zeventiende eeuw, maar bijgewerkt naar de situatie uit de jaren negentig. De Wits atlas werd gepubliceerd in 1698 en geeft dus een beeld van hoe de Nederlandse steden er uit zagen aan het eind van de zeventiende eeuw.⁴⁰ Hoewel het niet altijd mogelijk is om de exacte woning van een gezant te traceren, is het vaak wel mogelijk om de straat waar de betreffende gezant verbleef te achterhalen. De marge tussen daadwerkelijke woning en locatie als weergegeven op de kaart is echter zo beperkt dat dit geen negatieve invloed heeft wanneer we de spreiding van gezanten willen analyseren. Door de woningen van de gezanten weer te geven op de kaart zal er een duidelijk beeld ontstaan van de spreiding van gezanten over Den Haag. Wat valt er op als we het woonpatroon van buitenlandse gezanten op de kaart analyseren? Door de woning te koppelen aan eigenschappen van de gezanten, is er geanalyseerd welke eigenschappen een rol speelden in de woonlocatie.

Tot nu toe is er in de historiografie over diplomatie weinig aandacht besteed aan het fenomeen van geografische spreiding en de oorzaken hiervoor. In 2015 verscheen er een bruikbaar artikel van de hand van Virginie Mamadouh, Anne Meijer, James D. Sidaway en Herman van der Wusten. Zij hebben getracht om de clustering van hedendaagse ambassades in Den Haag te verklaren.⁴¹ Zij concluderen dat in veel gevallen ambassades gevestigd zijn in de nabije omgeving van het politieke machtscentrum van het ontvangende land. Ook concluderen zij dat veel ambassadegebouwen al eeuwenlang in gebruik zijn, dit betekent dat zodra er eenmaal een juiste locatie is gevonden, deze niet snel wordt opgegeven. De bevindingen uit het hiervoor genoemde artikel lijken het gevolg te zijn van een continue trend door de eeuwen heen. Men tracht altijd zo dicht mogelijk bij het centrum van de macht te zitten. Dit kunnen we beschrijven als toegang tot de *locus of power*. Dat dit waarschijnlijk ook opging voor de vroegmoderne periode kunnen wij opmaken uit Wijsenbeeks boek *Het Lange Voorhout*. Zij concludeert dat er vanaf het begin van de zeventiende eeuw tot op heden

40 'Stedenatlas de Wit', Website Koninklijke Bibliotheek Den Haag (bezoekt op 01-04-2018), URL: <https://www.kb.nl/themas/atlassen/stedenatlas-de-wit>.

41 Mamadouh, Meijer, Sidaway en Van der Wusten, 'Toward an urban geography of diplomacy', 564-574.

veel gebouwen aan het Voorhout, de Kneuterdijk en de Vijverberg in gebruik zijn geweest (of nog zijn) voor diplomatieke doeleinden.⁴² Dit zijn, niet toevallig, ook de straten die het dichtst bij het Binnenhof gelegen zijn.

Voor ons onderzoek moesten we rekening houden met twee factoren die het onderzoek naar de geografische spreiding van buitenlandse gezanten in de zeventiende eeuw bemoeilijkten. Ten eerste moet er rekening mee worden gehouden dat gezanten in de vroegmoderne periode geen onderscheid hadden tussen een ambtswoning en een kantoorwoning. Het huis waar men woonde diende tevens als ‘ambassade’ en hier werden dan ook regelmatig hoogwaardigheidsbekleders ontvangen. Een tweede moeilijkheid is het simpele feit dat Den Haag sinds 1702 veel is veranderd en panden wellicht zijn veranderd of misschien zelfs zijn verdwenen.

Afkomst als factor

Een factor die van invloed kon zijn op de behuizing van de vroegmoderne diplomaat was zijn afkomst. Een diplomaat hoefde in het premoderne tijdperk niet noodzakelijkerwijs afkomstig te zijn uit de zendende staat. Voorbijgaande aan de historiografische discussie of er wel gesproken mag worden over staten in de zeventiende eeuw, valt het op dat er regelmatig personen als diplomaat gebruikt werden die reeds woonden in de Republiek of hier waren geboren. Dit is overigens in heel vroegmodern Europa het geval. Dit kon een aantal voordelen opleveren. Zo beschikten deze personen vaak over een groot netwerk en in veel gevallen spraken ze zelfs al de Nederlandse taal.⁴³ Voor dit onderzoek is bijvoorbeeld het archiefmateriaal gebruikt van Peter Pels die in Amsterdam geboren werd als zoon van twee ouders die beiden geboren waren in de Republiek. Hij zou de belangen behartigen van zowel de koning van Zweden als de hertog van Holstein-Gottorp.⁴⁴ Catherine Fletcher heeft in diverse onderzoeken duidelijk aangetoond dat er zelfs hele lokale familienetwerken waren in Europa die zich bezighielden met diplomatie, waardoor aan ervaring of specialisme geen gebrek was. In de door haar onderzochte periode kwamen deze met name uit Italië, maar we

42 Wijsenbeek-Olthuis, *Het Lange Voorhout*, 235.

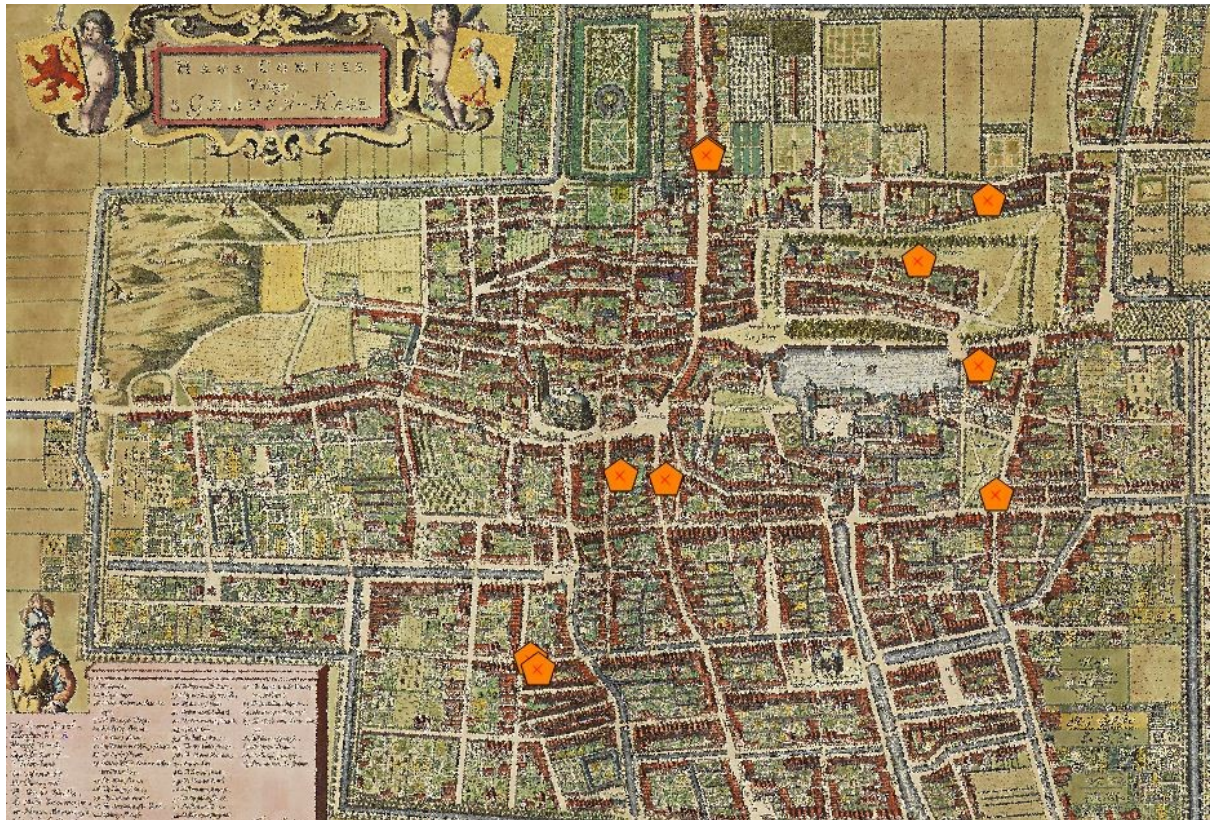
43 Catherine Fletcher en Jennifer Mara DeSilva, ‘Italian ambassadorial networks in Early Modern Europe – an introduction’, *Journal of Early Modern History* 14 (2010) 505-512.

44 O. Schutte, *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584-1810* ('s-Gravenhage 1983), 319, 320; ‘Boedelinventaris Peter Pels’, Haags Gemeente Archief (HGA), Notarieel Archief (0372), Inventarisnummer 464, folio 42.

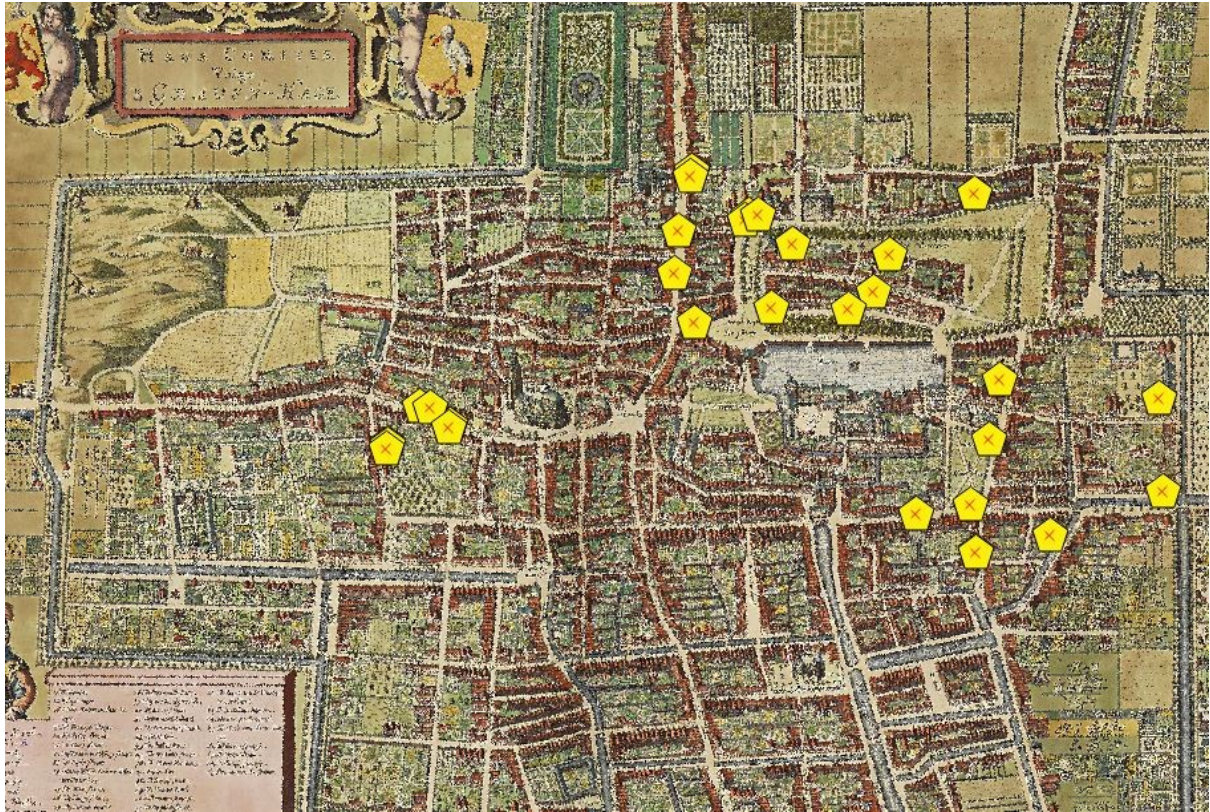
zien dit in de zeventiende eeuw ook in De Republiek.⁴⁵ Een voorbeeld hiervan waren bijvoorbeeld vader en zoon Appelbom (in Nederlandse bronnen vaak Appelboom, vandaar dat er in de rest van dit werk Appelboom zal worden aangehouden) die beiden successievelijk de belangen behartigden van de Zweedse vorst.⁴⁶ Van de in totaal 38 verschillende gezanten van wie ik tenminste een woonlocatie hebben kunnen vinden, waren er zeker zeven geboren in de Republiek. Van drie gezanten viel het niet te achterhalen waar deze waren geboren, de rest had een buitenlandse origine. Hoewel deze verhoudingen natuurlijk zouden kunnen veranderen als er meer gezanten worden gezocht, blijkt uit de gegevens van deze studie dat minimaal 18% en maximaal 26% van de gezanten die een buitenlandse mogendheid representeerden in Den Haag afkomstig uit de Republiek. Of er een verschil te zien is in de spreiding van buitenlandse gezanten ten opzichte van uit de Republiek afkomstige gezanten is te zien op kaart 1 en 2.

45 Fletcher en DeSilva, 'Italian ambassadorial networks in Early Modern Europe', 505-512.

46 Schutte, Repertorium, 492-494, 503; 'Boedelinventaris Susanne Rogeau', HGA, Not. Arch., inv. Nr. 1009 folio 64.

Kaart 1: spreiding van gezanten die geboren zijn in de Republiek. Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.

Kaart 2: spreiding van gezanten die **niet** geboren zijn in de Republiek. Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.

Wanneer we kaart 1 en 2 met elkaar vergelijken valt het op dat gezanten die in de Republiek geboren waren, niet persé een slechtere woonlocatie hebben dan gezanten uit het buitenland. Gezanten uit de Republiek vestigen zich evenals buitenlandse diplomaten ook op het Noordeinde, Lange Voorhout en in de straten direct ten oosten van het Binnenhof. Er twee opmerkelijke punten die naar voren komen uit de vergelijking van de bovenstaande kaarten. Ten eerste is er een vrij grote concentratie ‘Nederlandse’ gezanten woonachtig in de wijk ten zuiden van de Grote Kerk. Dit was een mindere wijk van Den Haag als we het vergelijken met de wijken waar gezanten gingen wonen. Dit is te zien op afbeelding 1 verderop in deze scriptie.

Voorts valt het op dat de spreiding in westelijke en oostelijke richting van buitenlandse gezanten veel groter is dan die van gezanten die geboren waren in de Republiek. Op het hoge Westeinde en de haaks hierop staande Assendelftstraat woonde in de 54 jaar die dit onderzoek behelst een groot aantal gezanten. Een van de oorzaken hiervan was natuurlijk het Spaanse Hof dat gelegen was aan het Westeinde. Verder zien we dat de nieuwbouw aan de Prinsessegracht, in het oosten gelegen tegenover het Haagse Bos, uitsluitend buitenlandse gezanten trok.

Hoe kwamen gezanten aan een woning?

Tot de eerste decennia van de zestiende eeuw was het gebruikelijk dat gezanten woonruimte kregen toegewezen door de regering van De Republiek, maar in de loop van de zeventiende eeuw werd het steeds gebruikelijker dat buitenlandse gezanten hier zelf naar op zoek moesten. De gezanten liepen hierbij tegen de moeilijkheid aan dat de inwoners van Den Haag hun woning niet graag verhuurden aan buitenlanders. Zij vonden het risico te groot dat de meubels ontvreemd of beschadigd raakten. Het was blijkbaar gebruikelijk om woningen gemeubileerd te verhuren. Dit blijkt ook uit Heringa, die beschrijft dat wanneer de meubels in de woning niet voldeden, het interieur kon worden aangevuld met staatsmeubels.⁴⁷ De Staten-Generaal liet zich niet aansprakelijk stellen voor geleden schade door buitenlandse gezanten. Het waren met name de gezanten van Muscovië die de naam hadden dat zij niet zuinig omgingen met de gehuurde panden en huisraad.⁴⁸ Dat deze angst niet ongegrond was bleek wel in 1646 en 1647 toen een aantal gezanten van Muscovië verbleef in het Lands Huis dat gehuurd werd van de solliciteur Gerrit Maes. Deze Muscovieten bleven tegen de gebruiken in maandenlang wonen in dit pand en veroorzaakten groot brandgevaar door maar liefst zeventien haarden tegelijkertijd te stoken. Dit was nog niet alles. Tijdens hun verblijf vernielden ze ook nog eens diverse meubelen en linnengoed.⁴⁹

In algemene zin was het in de onderzochte periode zo dat gezanten met de rang van ambassadeur na aankomst in Den Haag drie dagen *gedefroyeerd* werden in 's Lands Huis of zoals deze woningen in het buitenland vaak genoemd werden het *Hôtel des Ambassadeurs*. Bij het defroyement werd de ambassadeur gehuisvest en van eten voorzien op kosten van de Staten-Generaal. Het was de bedoeling dat de aangekomen ambassadeur de vierde dag na aankomst zijn eerste audiëntie zou hebben bij de Staten-Generaal en vervolgens 's Lands Huis zou verlaten.⁵⁰ Het pand waar de ambassadeurs dit defroyement ontvingen was het huis dat door de eerdergenoemde Maes in 1635 was laten bouwen op de noordhoek van de

47 J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961), 435.

48 J. Heringa, *Eer en hoogheid*, 428, 437.

49 Ibidem, 437.

50 Ibidem, 419-424.

kruising Korte Vijverberg en de Doelenstraat. Het huis was voor die tijd erg groot en had een binnenplaats met onder andere twee koetshuizen en een visvijver.⁵¹ In 1670 werd er in de statenvergadering van Holland geopperd om het Mauritshuis te huren om buitenlandse gasten, waaronder ambassadeurs, te huisvesten tijdens het defroyement. Hoewel er op dat moment niet direct een beslissing genomen werd, kocht Maes na de dood van Johan Maurits van Nassau-Siegen in 1697 het Mauritshuis en verhuurde het op zijn beurt weer door aan de staten.⁵² Vanaf dit moment werden de aangekomen ambassadeurs hier ook vaak gedefroyeerd. Dit pand was groter en luxer dan het eerdere Lands Huis, maar haalde het niet bij de luxe uitgevoerde Hôtels des Ambassadeurs die stonden in Londen en Parijs.⁵³

Hoewel het de regel was dat men na het driedaagse defroyement het huis verliet, werd deze regel vaak met voeten getreden. Dit had er alles mee te maken dat het aanbod van passende woningen in Den Haag erg beperkt was. Hoelang de gemiddelde verblijfsduur van gezanten in het Lands Huis was, is niet met zekerheid te zeggen. Sommige gezanten, zoals Walter Strickland, hadden het geluk om via (aangetrouwde) familie in het bezit te komen van een woning in Den Haag. Maar er waren er velen die minder gelukkig waren. Zo kreeg William Temple van stadhouder Willem III permissie om ook na zijn eerste audiëntie in het huis te blijven in afwachting van het moment dat hij een passende woning had gevonden.⁵⁴

Hoewel er weinig zaken omtrent de diplomatieke gebruiken en ceremonies schriftelijk werden vastgelegd door de Staten-Generaal, is een uitzondering hierop de regeling omtrent het vergoeden van huishuur aan de buitenlandse gezanten. Het was zeker tot 1648 het gebruik om de huur voor gezanten met de rang van ambassadeur te vergoeden. Maar toen de Republiek na de vrede van Westfalen een soevereine status kreeg, wilden ze ten opzichte van de huurvergoeding reciprociteit gaan toepassen, evenals de andere soevereine staten van Europa dit onderling al deden. In de Europese mogendheden die al langere tijd soeverein waren moesten ambassadeurs hun eigen huur betalen, en dus was de Staten-Generaal voornemens om hetzelfde beleid in de Republiek toe te passen. Omdat veel diplomatiek

51 Ibidem, 432, 433; Schutte, *Repertorium*, 423-429.

52 S.N., 'Mauritshuis. Geschiedenis van het gebouw', website Mauritshuis (bezoekt op 15-05-2018) URL: <https://www.mauritshuis.nl/nl-nl/ontdek/mauritshuis/geschiedenis-gebouw/>; Heringa, *Eer en hoogheid*, 439, 440.

53 Jacobsen, *Luxury and power*, 37-40.

54 Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 50, 51; T.P. Courtenay, *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple, Bart.* (Londen 1836) vol. I, 283, 284.

ceremonieel gebaseerd was (en is) op precedentwerking, wachtten de Staten-Generaal tot mei 1649. Op dat moment was er nog slechts één ambassadeur, die van Portugal, over in Den Haag. De staten stelden vervolgens een wet op waarin zij bekendmaken dat zij evenmin als de hoven van gekroonde vorsten in Europa nog huur zouden betalen voor buitenlandse gezanten. Alle nieuwe gezanten zoals Antoine Brun namens de Spaanse Kroon in 1649 en Chanut namens Frankrijk in 1653 dienden in het vervolg hun eigen huur te betalen.⁵⁵

kaart 3: Heatmap spreiding gezanten. Hoe donkerder de kleur oranje, hoe groter de dichtheid van het aantal gezanten op de betreffende plek. Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.

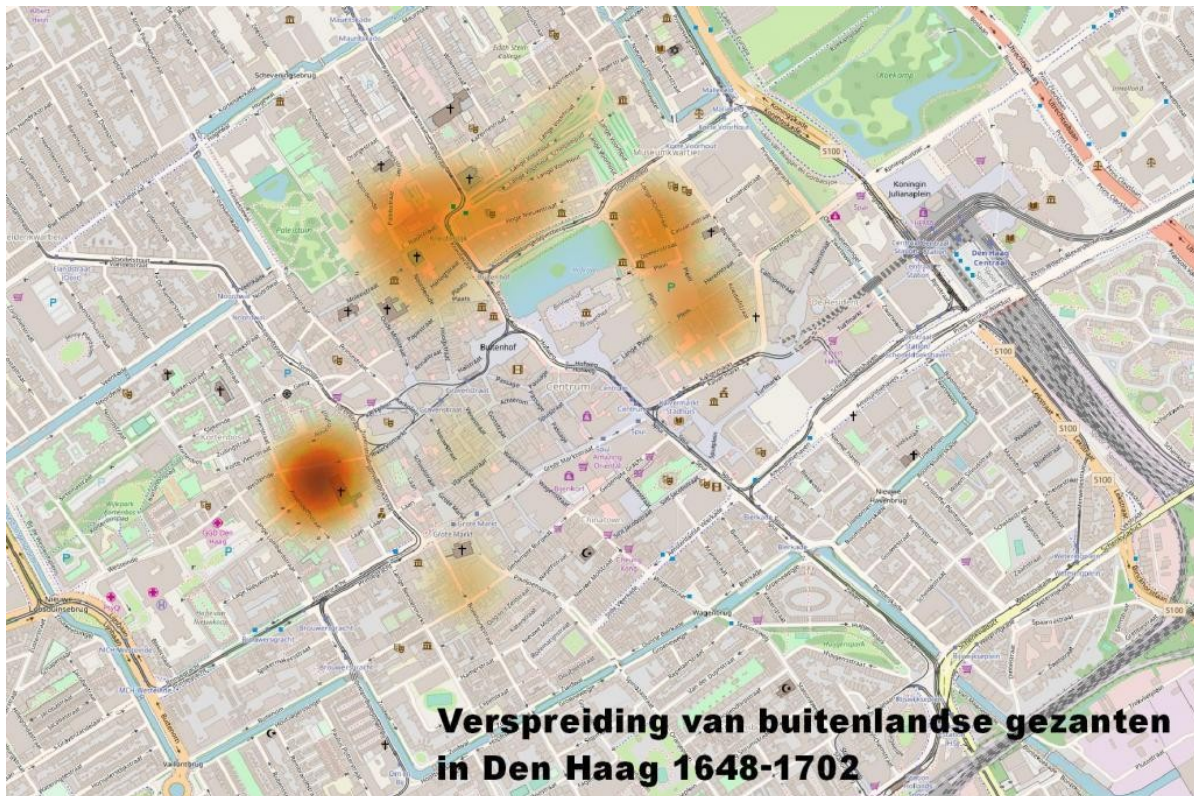
Daniel Legutke schrijft in zijn boek *Diplomatie als Soziale Institution* dat gezanten zich bijna uitsluitend rondom het Binnenhof vestigden. De reden hiervoor was volgens hem dat de gezanten dan dicht bij het centrum van de macht verbleven. Het stadhoudelijk hof was weliswaar belangrijk, maar had zeker tot 1672 nog niet zo een belangrijke positie dat het voor gezanten aantrekkelijk was om zich dicht bij dit hof te vestigen.⁵⁶ Het lijkt erop dat deze generalisatie in werkelijkheid een stuk complexer is. Naarmate de zeventiende eeuw vorderde werd de spreiding van gezanten over Den Haag steeds groter. Dit kan een aantal oorzaken hebben gehad. Den Haag barstte uit zijn voegen in de zeventiende eeuw en breidde daarom in deze periode sterk uit. Het aantal woningen verveelvoudigde volgens Stal van 3915 in 1642, 4744 in 1670 tot 6000 in 1730.⁵⁷ Ook Jacob de Riemer bevestigt de groei van Den Haag in zijn *Beschrijving van 's Graven-hage* uit 1730, al komen de cijfers van De Riemer en Stal niet geheel overeen. Volgens De Riemer waren er in 1667 meer dan 4000 woningen, in 1680 zouden er 4744 woningen in Den Haag hebben gestaan terwijl er op het moment van schrijven (1730) 6000 woningen zouden zijn.⁵⁸ Opvallend is dat beide auteurs het precieze aantal van 4744 woningen noemen, maar een ander jaartal vermeldden. Welke van de twee auteurs het bij het juiste eind heeft valt lastig te zeggen. Op de plaats waar Kees Stal naar dit specifieke getal verwijst bevindt zich geen annotatie waardoor het niet mogelijk is om dit te

55 Heringa, *Eer en hoogheid*, 418, 419.

56 Legutke, *Diplomatie als soziale Institution*, 18, 246.

57 Stal, 'Een plaets so magnifycq van gebouwen', 42, 47.

58 De Riemer, *Beschrijving van 's Graven-hage*, 97, 98.

vergelijken met het belastingscohier waar De Riemer zich op baseert. Wat wel duidelijk is, is dat de nieuwe woningen in Den Haag ontstonden op twee manieren. Ten eerste werden lege plekken binnen de stad volgebouwd en bestaande percelen steeds meer opgesplitst, waardoor de dichtheid van woningen toenam. Ten tweede werd de stad in zowel de westelijke richting (richting het Westeinde) als in oostelijke richting, (ten koste van delen van het Haagse Bos) uitgebreid.⁵⁹ Het zijn deze nieuwe en chique wijken waar volgens Legutke ook steeds meer gezanten zich gaan vestigen. In de bovenstaande kaart komt dit beeld duidelijk naar voren, al is het beeld enigszins vertekend, aangezien er vanaf 1677 bijvoorbeeld een permanente Spaanse ambassade op het Westeinde was. We zien op kaart 1 dat de spreiding der gezanten groter is dan vaak aangenomen. De spreiding van gezanten is nog nooit geanalyseerd voor de zeventiende eeuw, en dat zal worden gedaan in dit hoofdstuk.

Wat verder opvalt op de bovenstaande kaart is dat niet alleen het zogeheten hofkwartier (ten noorden van de Hofvijver) veel gezanten trok, maar ook het ‘nieuwe westen’ en het (zuid-oosten) plaatsen waren waar veel gezanten zich vestigden. Uit de resultaten die werden weergegeven op kaart 3 konden we ook concluderen dat er in de mindere wijken ten zuiden van de Grote Kerk gezanten woonden. Het zou natuurlijk zo kunnen zijn dat de rang van een gezant bepaalde hoeveel behoefte er was aan een chique en goedgelegen woning. De 59 Stal, ‘Een plaets so magnifycq van gebouwen’, 38-56.

invloed van de rang van de gezant is de volgende factor die ik zal uitlichten.

In het onderzoek vonden we gezanten met de hoge status van ambassadeur of extraordinaris envoyé, maar ook gezanten met een lagere rang. Hieronder vallen de resident, ordinaris envoyé, secretaris, agent en chargé d'affaires. Het zou in de lijn der verwachting liggen dat gezanten met een hoge rang de duurdere residenties kunnen veroorloven die dicht bij het hof zijn gelegen. De verspreiding van gezanten gerangschikt naar rang is weergegeven op kaart 4.

Kleur	Rang gezant
Cyan	Ambassadeur
Red	Envoyé
Magenta	Plenipotentiaris
Yellow	Resident
Orange	Secretaris
Green	Agent

Kaart 4: Spreiding buitenlandse gezanten in Den Haag naar rang 1648-1702. Bron: Robin Remmerswaal, *GIS database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702*.

Om orde te scheppen in de veelheid aan rangen zijn ze ingedeeld volgens het rangenstelsel dat is opgetekend door Schutte in zijn *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584-1810*.⁶⁰ Als aanvulling hierop hebben we de rangen plenipotentiaris en secretaris toegevoegd omdat we deze meerdere malen tegenkwamen in onze data en deze niet goed te plaatsen waren in de vier rangen zoals door Schutte beschreven. De rangverdeling van laag naar hoog is dan als volgt: Ambassadeur, envoyé, plenipotentiaris, resident, secretaris, agent. Wat direct opvalt is dat we eigenlijk een gelijke verdeling zien van rangen gezanten over de verschillende wijken van Den Haag. We zien dat de ambassadeurs en envoyés zich niet beperken tot een woning dicht bij het Binnenhof. De meest westelijke envoyé woont in de huidige Assendelftstraat en de meest oostelijk gelegen woningen van gezanten met een hoge rang liggen tegen het Haagse Bos aan op de Prinsessegracht. De plenipotentiarissen wonen opvallend centraal, deze vinden we terug in de Molenstraat, Kneuterdijk en op het Plein. Ook de residenten, die met geel zijn weergegeven hebben goed gelegen woningen, maar ze zijn verspreid over de gehele stad. Gezanten met een lage rang, de secretarissen en agenten vestigden zich ook in minder populaire buurten. De helft van de gezanten uit deze lagere rangen is woonachtig in de straten ten zuiden van de Grote Kerk. Met name de gezanten in en rond de Boekhorststraat woonden relatief ver af van de plaatsen waar het grootste deel van het diplomatieke leven zich afspeelde. We kunnen concluderen dat er over het algemeen geen verschil is in de plaats van huisvesting tussen gezanten met verschillende rangen. Alleen de laagste rangen, dat wil zeggen secretarissen en agenten, woonden iets vaker in het minder populaire zuiden van de stad Den Haag. Het blijkt dat de personen die zich hier vestigden dus niet alleen afkomstig waren uit de Republiek, de gezanten die zich hier vestigden waren ook nog allen van een lage rang.

⁶⁰ Schutte, *Repertorium*, XI.

In de vroegmoderne tijd was het erg gebruikelijk dat gezanten een woning huurde en niet kochten. Gezanten huurden regelmatig de woning van andere gezanten of namen deze over na het vertrek van hun voorganger. Zo nam de resident van de Heilig Rooms Keizer, Daniel Johann Kramprich von Kronefeld na een kort verblijf in een herberg de woning van zijn voorganger over aan het Westeinde. Omdat hij deze woning echter te duur vond, verhuisde hij al snel naar een straat achter het Spaanse Hof.⁶¹ Van Peter Pels is bekend dat hij meerdere panden bezat waarvan er eentje verhuurd was aan de weduwe Appelboom.⁶² Aangezien we weten dat ook Harald Appelboom voor zijn dood in 1674 aan het Voorhout woonde en dat zijn zoon Carl Appelboom een deel van zijn leven woonachtig was bij zijn moeder in het pand aan het Voorhout, kunnen we redelijkerwijs aannemen dat Harald Appelboom dit pand al huurde van Peter Pels. Het pand werd volgens de boedel van Pels ooit aangekocht voor een bedrag van 19.423 gulden, maar was volgens de betrokken notaris op het moment dat de boedel werd opgemaakt in 1690 al in waarde gezakt.

In de periode dat er geen ambassadeur of envoyé aanwezig was dan bevond zich vaak een secretaris of een zogeheten *chargé d'affaires* in Den Haag om de belangen van een buitenlandse vorst te behartigen. Het is duidelijk dat in elk geval de Engelsen deze personen de opdracht gaven om een huis te vinden wanneer er weer een gezant van hogere rang naar Den Haag zou worden gezonden. Thomas Plott was in 1681-1682 als *chargé d'affaires* namens de Britse vorst in Den Haag toen hij de opdracht kreeg om een huis te vinden voor Bevil Skelton die de nieuwe Britse extraordinaris envoyé zou moeten worden. In een brief aan *Secretary of state* Blathwayt liet Plott weten dat het enige beschikbare huis in Den Haag gelegen was aan de 'Prince Graef', waarmee hij zonder twijfel de in de jaren 1642-1643 nieuw gegraven Prinsengracht bedoelde.⁶³ Plott gaf te kennen dat de woning wellicht te klein zou zijn maar stelt voor om hem toch te huren in afwachting van het moment dat Skelton zich iets beters kon veroorloven. Zo komen we aan bij een volgend selectie criterium waar

61 Legutke, *Diplomatie als soziale Institution*, 240.

62 'Boedel Peter Pels'.

63 'Brief van Plott aan Blathwayt over het vinden van een woning voor Skelton, Den Haag 18 juli 1681' in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* ('s-Gravenhage 1926), 5, 6; Over de aanleg van de Prinsengracht zie: Stal, 'Een plaets so magnifycq van gebouwen', 42-44.

woningen van gezanten aan moesten voldoen: het formaat.

De gezanten moesten met hun woning niet alleen hun eigen macht en welvaart laten zien, volgens Heringa moesten gezanten ook de ‘magnificentia’ van hun meester uitdragen met hun woning. Zo was het de bedoeling dat de woning goed gesitueerd was en boven de deur het wapen van de vorst duidelijk zichtbaar was. Dat dit laatste gebruik ook daadwerkelijk werd toegepast viel te zien bij het Spaanse Hof aan het Westeinde. Toen het Huis van Assendelft werd aangekocht door de Spaanse extraordinaris envoyé Don Manuel Francisco de Lira werd in de muur aan de straatkant het wapen van Spanje geplaatst.⁶⁴ Ook in andere landen was het gebruikelijk dat de diplomaat het wapen van zijn vorst prominent boven de entree had hangen, zo toont het verhaal van de Britse gezant in Rome Roger Palmer die de wapens van de Britse vorst, de paus en zijn eigen familie boven zijn residentie in Rome had hangen. Dit wapenpaneel had een enorme afmeting: 24 voet hoog en 16 voet breed.⁶⁵ Verder moest het huis ruime en voorname allure zijn. Dit omdat gezanten soms een groot gevolg hadden dat gehuisvest moest worden in de woning. Deze eisen leverde vaak problemen op bij het zoeken van een nieuwe woning.⁶⁶

Niet alleen leverde het vinden van een geschikte woning problemen op, deze woningen waren door het beperkte aanbod ook nog eens erg duur. Zo schreef de Britse extraordinaris envoyé Thomas Chudleigh aan een kennis van hem: ‘I may tell you that I Shall have the very best house in Towne, which my purse will feel sufficiently, but it is my humour to keep up the dignity of my character.’⁶⁷ Ook zijn voorganger Henry Sidney had problemen om financieel het hoofd boven water te houden. Zo schreef Sydney aan de Britse staatsman Godolphin in februari 1681 dat hij goed werk verrichte voor de Engelse vorst. Zelfs mensen aan het Engelse hof zouden weten dat hij ondanks zijn rol als envoyé meer leefde als een ambassadeur. Sidney beklagde zich dat hij ieder jaar 4.000 pond uitgaf uit zijn eigen zak en was verbolgen dat de betalingen vanuit Engeland achterbleven. Hij dreigde zelfs met zijn

64 Heringa, *Eer en Hoogheid*, 85; De Riemer, *Beschryving van 's Graven-hage*, 746-748.

65 Helen Jacobsen, *Luxury and power. The material world of the Stuart diplomat, 1660-1714* (Oxford 2012), 45.

66 Heringa, *Eer en Hoogheid*, 143.

67 ‘Brief van Chudleigh aan John Ellis over zijn huis en situatie in Den Haag, Den Haag 17/17 februari 1682’ in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* ('s-Gravenhage 1926), 37.

ontslag wanneer deze situatie niet snel veranderde.⁶⁸ Het is een bekend gegeven dat veel gezanten moeite hadden om rond te komen en er over het algemeen financieel op achteruitgingen wanneer zij langere tijd in het buitenland verbleven. Het was voor de gezanten continu balanceren tussen het hooghouden van de eer en waardigheid van hun heer en hun eigen stand enerzijds en de financiële last anderzijds. Het merendeel van de correspondentie van gezanten is dan ook aan financiële zaken gewijd. Of het daadwerkelijk zo was dat de gezanten erop achteruit gingen is niet met zekerheid te zeggen. Aan veel hoven ging echter het gerucht dat personen in diplomatieke dienst zichzelf naast inkomsten vanuit hun staat, ook nog eens verrijkten met het doorverkopen van informatie en het ontvangen van steekpenningen.⁶⁹

In de praktijk konden vooral gezanten met een hoge rang, zoals extraordinaris envoyé of ambassadeur een dergelijke luxe woning betrekken. Dit vanwege hun financiële situatie. Toch waren er enkele uitzonderingen. Zo schreef Thomas Chudleigh aan *secretary* Conway dat de eerdergenoemde chargé d'affaires Plott een goede beloning zou verdienen wanneer hij terugkeerde naar Engeland. Plott leefde volgens Chudleigh namelijk in een erg mooie equipage om zijn vorst zo goed mogelijk te dienen. Plott's koets, livreeën en zijn tafel waren voornamer dan die van vele andere gezanten met een hogere status.⁷⁰ Om Conway ervan te overtuigen dat hij Plott een juiste beloning moest toekennen, haalde Chudleigh ook nog aan dat Plott erg vervelend behandeld was in Den Haag. Zo kreeg hij maar geen vrijstelling van belastingen, iets wat volgens Chudleigh alle andere personen met een publieke functie wel kregen. Ook kreeg Plott geen afscheidsceremonie terwijl dit wel gebruikelijk was.⁷¹ Dat Plott's carrière in Den Haag niet enkel over rozen ging was ook wel duidelijk uit het conflict tussen hem en de Hagenaar Johannes Nieuwland. Plott had halverwege 1681 een woning van Nieuwland gearrangeerd voor Bevil Skelton die als gezant vanuit Londen naar Den Haag zou komen. Of dit het eerdergenoemde huis aan de Prinsengracht betreft is niet duidelijk, maar dit lijkt wel aannemelijk. Skelton werd echter op het laatste moment niet uitgezonden door de

68 R.W. Blencowe (ed.), *Diary of the times of Charles the Second by the honourable Henry Sidney* (London 1843) vol. II, 180-182.

69 Zie bijvoorbeeld: Schutte, *Repertorium*, 265,289; Jacobsen, *Luxury and Power*, 117-119.

70 'Chudleigh aan Conway, 17/27 maart 1681/1682' in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* ('s-Gravenhage 1926), 76-78.

71 Idem.

Engelsen en toen zat Plott met het probleem van het huis. Volgens Nieuwland hadden ze een overeenkomst, maar volgens Plott niet. Plott gaf in december 1681 aan nog altijd in een rechtszaak met de heer Nieuwland verwickeld te zijn.⁷² Dit is een van de redenen waardoor bij veel Hagenaars het idee kon ontstaan dat buitenlanders onbetrouwbare huurders waren.

Waar Plott klaarblijkelijk op ruime voet leefde, speelde voor een groot deel van de gezanten het leven zich voornamelijk af in herbergen. Het is zelfs bekend dat er Haagse herbergen waren die meerdere gezanten op hetzelfde moment huisvestten. Voor veel gezanten was het verblijf in een herberg in afwachting van het moment dat zij een toelage van de zendende vorst ontvingen waarmee zij een eigen huis konden betrekken. Maar er waren er ook die langere tijd in een herberg moesten vertoeven omdat hun vorst de kosten van gezantschappen wilde drukken. Een verblijf in een herberg kon gepaard gaan met vele problemen. Zo kwam de Saksische resident Tanck er na een kort verblijf in het buitenland achter dat de herbergier zijn kamer in de tussentijd verhuurd had aan een ander persoon. Na terugkomst merkte Tanck op dat al zijn papieren overhoop waren gehaald. Hij beschrijft echter ook de voordelen. Zo verbleven deze gezanten vaak in herbergen uit het hogere segment waar zij met enige regelmaat andere invloedrijke personen tegen het lijf liepen. Op deze manier kon een verblijf in een herberg bijdragen aan een groei van het netwerk.⁷³

Sommige vorsten vonden het overbodig dat hun representanten een eigen huis bezaten in Den Haag. Toen de Brandenburgse gezant Matthias Romswinckel een verzoek aan zijn meester, de keurvorst van Brandenburg, dit om een toelage te ontvangen voor het betrekken van een eigen woning, kreeg hij nul op rekwest. De keurvorst vond dit onnodig. Deze Romswinckel was op dat moment als zeven jaar aanwezig in Den Haag en had dus al die tijd verbleven in herbergen. Dit is des te opvallender omdat we weten dat een gezant erg veel bezoek ontving waarvan een deel het liefst discreet wilde blijven.⁷⁴ De zeventiende-eeuwse herbergen waren net als hotels vandaag de dag de ontmoetingsplaats voor een gevarieerd pluimage aan personen. De duurere herbergen waren een plaats waar gezanten, regenten, gedeputeerden en andere hoogwaardigheidsbekleders elkaar ontmoette. Als een gezant een langere periode in een herberg verbleef, heb ik deze ook meegenomen in onze geografische

72 'Plott aan Blathwayt, 9 december 1681' in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague ('s-Gravenhage 1926)*, 31.

73 Legutke, *Diplomatie als sociale Institution*, 239.

74 Ibidem, 240.

analyse.

Als we de data analyseren blijkt des te meer dat er voor de ontvangst en huisvesting van buitenlandse gezanten in Den Haag geen vastgelegd protocol was. Waar sommige gezanten zich vestigden in de woning van een voorganger, kregen anderen een woning toebedeeld via de hofmeester van de Staten-Generaal of via een gezant van lage rang die reeds in Den Haag aanwezig was. Omdat de kosten van een gezantschap flink konden oplopen werden sommige gezanten door meerdere vorsten (bijvoorbeeld meerdere keurvorsten) gebruikt. Het beeld dat ambassades niet erg strak gestroomlijnd waren in de tweede helft van de zeventiende eeuw wordt bevestigd door Roberta Anderson die in haar boek *James VI and I and the foreign diplomats* tot de conclusie komt dat in de zestiende en zeventiende eeuw gezantschappen en ambassades steeds minder gestroomlijnd waren dan hun vijftiende-eeuwse Italiaanse voorgangers.⁷⁵

Onderzoeksresultaten spreidingsanalyse

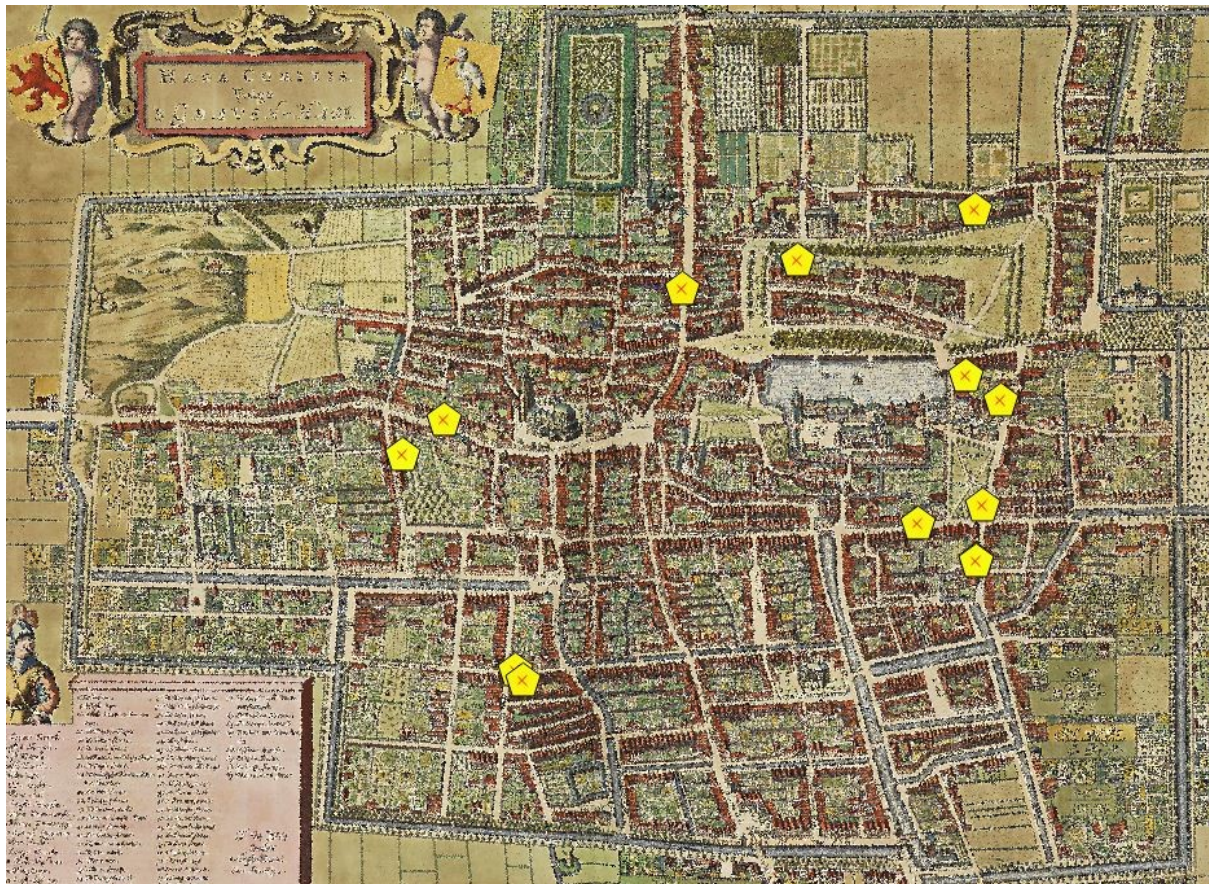
De relatie tussen de rang van de gezant en de plaats waar hij woonde kwam al eerder aan de orde, maar er zijn nog andere factoren die van belang waren op de vestiging van buitenlandse gezanten.

Een veel benoemd criterium voor het vinden van een gepaste woning zou de nabijheid tot het machtscentrum zijn. De Republiek kende in de periode 1648 tot 1702 diverse interne machtsverhoudingen. Tussen 1648-1650 en 1672-1702 lag de macht met name in handen van de Prinsen van Oranje, die stadhouder van Holland waren. Tussen 1650 en 1672 lag de macht in handen van de regentenelite die toen geleid werd door Johan de Witt. Was er verschil in het patroon van vestiging van gezanten tussen het stadhouderloos tijdperk en de periodes waarin er wel stadhouder aan de macht was? Hoewel de stadhouders een eigen kwartier op het Binnenhof hadden, speelde een groot deel van het stadhouderlijk leven en contacten zich af op het Oude Hof op het Noordeinde, en hun andere paleizen. Om te onderzoeken of er daadwerkelijk een verschil te zien is in de vestiging is er op kaart 5.1 weergegeven waar gezanten zich vestigden tijdens de jaren waarin er een stadhouder de macht in handen had. Op kaart 5.2 zijn daarentegen de gezanten weergegeven die in Den Haag neerstreken tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk tussen 1650 en 1672.

Kaart 5.1: Spreiding der gezanten die zich vestigden in een periode waarin een stadhouder

⁷⁵ Roberta Anderson, *James VI and I and the foreign diplomats* (Bristol 2001), 88, 89.

aan de macht is (1648-1650 en 1672-1702).Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal..

Kaart 5.2: Spreiding der gezanten die zich vestigden in het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672) Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.

Er vallen direct een aantal zaken op wanneer we de bovenstaande twee kaarten vergelijken. Ten eerste dat er veel meer gezanten bekend zijn die zich vestigden in Den Haag in de periode met een stadhouder (20) dan in de periode waarin Johan de Witt aan de macht was

(12). Het verschil in aantal is niet te wijten aan het feit dat de periode met een stadhouder aan de macht langer was dan de jaren zonder stadhouder. Het grote verschil zit hem met name in het jaar 1697 waarin de vredesbesprekingen voor de Vrede van Rijswijk werden gevoerd en Den Haag overliep van de gezanten. Hierdoor zijn er van dit jaar relatief veel woningen bekend van gezanten die zich toen vestigden in Den Haag. Maar liefst 11 van de 20 gezanten op kaart 3.1 zijn gelokaliseerd in 1697. Op kaart 6 zijn uitsluitend de gezanten weergegeven die in 1697 woonachtig waren in Den Haag.

Maar wat met name opvalt is het verschil in concentratie tussen kaart 5.1 en 5.2. Op kaart 5.1 zien we dat in een periode dat een stadhouder aan de macht is, veel gezanten woonachtig zijn rondom Paleis Noordeinde. Wanneer we kaart 5.1 en 5.2 vergelijken, zien we dat er op kaart 5.1 vijf gezanten zijn weergegeven in de straten die direct om paleis Noordeinde lagen. De straten waren het Noordeinde en de Molenstraat. Op Kaart 5.2 zien we echter maar een enkele gezant woonachtig op het Noordeinde. Op deze kaart zien we echter wel dat de wijk direct ten (zuid-)oosten van het Binnenhof erg gewild was onder gezanten. Er zijn op dat moment gezanten gevestigd bij De Doelen, Houtstraat, Korte Houtstraat, Plein en op de Poten. Het blijkt er wel degelijk een verband te zien is tussen de politieke situatie in de Republiek en de plaats van vestiging van de buitenlandse gezanten.

Kaart 6: Spreiding der gezanten over Den Haag 1697. Bron: GIS Database buitenlandse gezanten in Den Haag 1648-1702 Robin Remmerswaal.

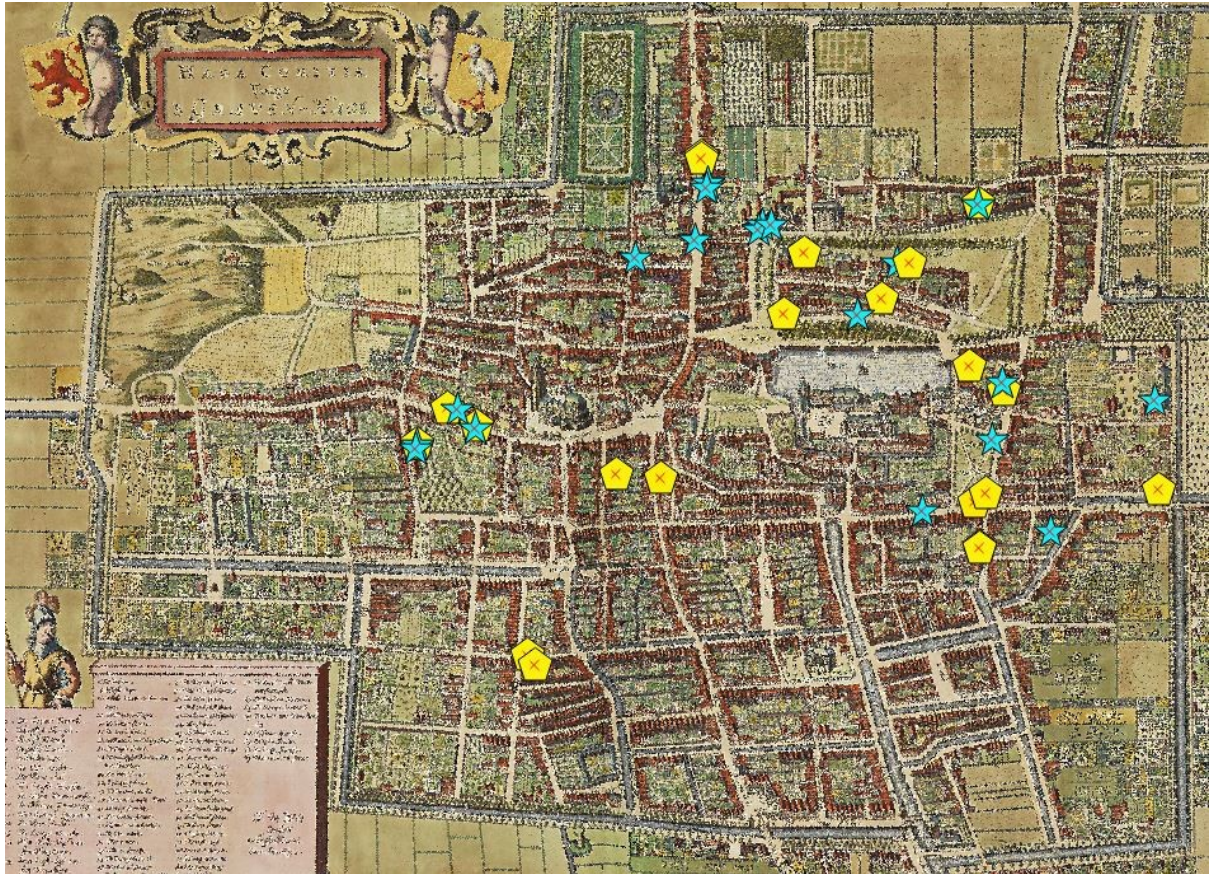
Het is aannemelijk dat kaart 6 een vertekend beeld geeft van de spreiding van Haagse gezanten. Zoals we al eerder aangaven, concludeerde Anderson dat de diplomatieke gebruiken steeds minder gestroomlijnd werden in de zestiende en zeventiende eeuw. Dit moet ook tijdens de vredesbesprekingen in Rijswijk noodzakelijkerwijs het geval geweest zijn. Den Haag, een plaats waar in 1697 tussen de 5000 en 6000 woningen stonden werd overspoeld met gezanten en dienend personeel voor de vrede van Rijswijk. De impact hiervan op de stad moet onmiskenbaar groot geweest zijn. Los van de Franse delegatie die zich tijdens deze vredesonderhandelingen had gevestigd in Delft, was Den Haag de plaats waar alle andere gezanten verbleven. Juist de extraordinaris/buitengewone gezantschappen bestonden vaak uit een groot aantal personen. Deze moesten allen gehuisvest worden in Den Haag.

Ondersteunend aan de vele buitenlandse gezanten stelde de Staten-Generaal ook nog eens 1200 trompetters, lakeien en ander dienend personeel ter beschikking.⁷⁶ In deze periode kon men dus niet vasthouden aan de gebruiken om een woning met veel grandeur te betrekken. Het is dan ook aannemelijk dat in deze periode veel gezanten in een woning verbleven die anders misschien ongeschikt zou worden bevonden voor hun status, en dat een veelheid aan gezanten hun heil moest zoeken in een langdurig verblijf in een van de vele Haagse

⁷⁶ Legutke, *Diplomatie als sociale Institution*, 75, 237.

herbergen.

Ook de vorst of staat die gerepresenteerd werd, kon invloed hebben gehad op de vestiging van buitenlandse gezanten, al speelt natuurlijk mee dat er ook een deel van de gezanten van 'Nederlandse' komaf was. Bij nadere analyse is gebleken dat een relatie tussen de zendende macht en de vestiging van gezanten niet was vast te stellen. Vervolgens is er nog een laatste factor die ik graag zou willen uitlichten. Deze factor was of een adellijke afkomst invloed had op de woningkeuze. In het volgende hoofdstuk zal worden geconcludeerd dat een adellijke afkomst in ieder geval invloed had op het interieur, maar was deze afkomst ook te herkennen in de plaats waar de diplomaten zich vestigden. Op kaart 7 zijn de gezanten met een adellijke afkomst afgezet tegen de gezanten van burgerlijke komaf.

Kaart 7: Spreiding adellijke (blauwe ster) en niet-adellijke (gele vijfhoek) gezanten over Den Haag 1648-1702.

Uit eerdere kaarten kwam reeds naar voren gekomen dat diplomaten met een lage rang die geboren waren in de Republiek zich als enigen vestigden in de wijk ten zuiden van de Grote Kerk. Aan de hand van de bovenstaande kaart kunnen we de gezanten uit deze wijk nog verder typeren. Het waren namelijk ook allen gezanten zonder adellijke afkomst. De straten direct ten zuiden van de Grote Kerk zijn opgetekend op afbeelding 1. We kunnen zien dat deze woningen veel minder allure hebben dan de woningen die lagen aan het Noordeinde, Westeinde, Lange Voorhout, Plein of Prinsessegracht.

Afbeelding 1: Achterkant van de huizen aan de Riviervismarkt en de Dagelijkse Groenmarkt gezien vanuit het zuidwesten. Op de achtergrond de Grote Kerk (Toegeschreven aan Valentijn Klotz, 1673), Bron: Haags Gemeentearchief (HGA) – Haagse Beeldbank, Collectie prenten, inv. Nr. kl. A 151.

Los van de gezanten in de armere wijk, valt het op dat gezanten met een adellijke achtergrond niet persé een beter gelokaliseerde woning hadden dan gezanten zonder blauw bloed door de aderen. Bijzonder is wel dat het voormalig woonhuis van Oldenbarnevelt en van de winterkoning en koningin op de hoek van de Kneuterdijk en het Lange Voorhout uitsluitend bewoond werd door gezanten van adel. De adel valt samen met de groep gezanten die in het buitenland geboren zijn als we kijken naar de uiterste spreiding. Deze groepen vestigden zich voornamelijk in het oude hofkwartier en soms meer richting het westen en oosten, maar over het algemeen wel binnen de oudste bewoning van de stad Den Haag.⁷⁷ Op kaart 7 zien we dat alleen de meest oostelijke adellijke woning, gelegen aan de Prinsessegracht tegenover de

⁷⁷ Zie kaart: Stal, 'Een plaets so magnifycq van gebouwen', 34.

Koekamp gelegen is op een plek waar de huizen zijn gebouwd na 1616.⁷⁸ Ondanks het ambitieuze uitbreidingsplan van de Prinsegracht, was geen enkele gezant te traceren die zich in het zuidwesten of zuiden van Den Haag ophield. Wat betreft dit gebied is er slechts een enkele verwijzing van de Engelse agent Thomas Plott die in een brief aangeeft een vrij maar ongeschikt huis op de Prinsegracht gevonden te hebben voor de diplomaat Bevil Skelton.⁷⁹ Zoals hierboven geschreven, kwam deze Skelton uiteindelijk echter niet naar de Republiek en of zijn plaatsvervanger Chudleigh wel aan deze gracht is gaan wonen betwijfel ik.

Zichtbaarheid ambassadewoningen

Aangezien de gezanten geen scheiding hadden tussen woonhuis en werkomgeving, is het interessant om te kijken hoe er met de dubbele functie van de woningen werd omgegaan. Waren de woningen van gezanten herkenbaar en zichtbaar voor de ‘gewone’ Haagse bevolking?

Ik schreef eerder al dat de Spaanse gezanten het wapen van de koning van Spanje op de voorgevel van het Huis van Assendelft lieten aanbrengen nadat zij dit pand hadden aangekocht. Maar het blijkt dat de ambassadewoningen ook een grote rol speelden bij festiviteiten in de Haagse binnenstad. Zowel in het archief van Gaspar Fagel als in de archieven van de Staten-Generaal zijn lijsten te vinden van pektonnen die voor festiviteiten door de stad geplaatst moesten worden. Wanneer er iets te vieren viel dan werden er pektonnen neergezet voor de woningen van belangrijke personen, dat wil zeggen leden van de verschillende statenvergaderingen, hoogwaardigheidsbekleders en diverse gezanten. Deze pektonnen werden vervolgens aangestoken wat voor een feestelijk, en waarschijnlijk niet erg lekker ruikend, tafereel zorgde. In dit onderzoek zijn drie lijsten gebruikt ter verdeling van de pektonnen. De eerste lijst⁸⁰, uit het archief van Fagel, is een lijst van pektonnen die verdeeld werden in 1666 om te vieren dat de Republiek een beslissende zeeslag had gewonnen tegen de Engelsen. De tweede lijst⁸¹ was een opdracht om pektonnen te plaatsen om de getekende vrede te vieren die het einde van de Tweede Nederlands-Engelse zeeoorlog markeerde. De derde lijst werd uitgegeven naar aanleiding van de getekende vrede na de Derde Nederlands-Engelse zeeoorlog in 1674.⁸²

Opvallend aan deze lijsten is dat er eigenlijk vanuit werd gegaan dat diegene die de tonnen plaatste wist waar alle gezanten woonachtig waren. Alleen bij de lijst van 1674 is er

78 Idem.

een kleine bijlage met daarop de woonplaats van een aantal gezanten. Dit was een zeer nuttige bron om te achterhalen waar gezanten in Den Haag woonachtig waren, maar de verdeling van pektenonnen brengt nog iets anders naar voren, de hiërarchie van de gerepresenteerde mogendheden. Uit de verdeling blijkt dat de gezanten per huis altijd 17 of 34 pektenonnen kregen bij een festiviteit. Gezanten van gekroonde hoofden waarmee de Staten-Generaal op dat moment op goede voet leefden, ontvingen er 34. Gezanten waarvan de zendende vorst een mindere status had, ontvingen er in de regel 17.

Gezanten organiseerden zelf ook regelmatig vreugdevieringen die niet ongemerkt voorbij konden zijn gegaan. Zo kreeg de Zweedse resident Spierinck op 6 maart 1649 toestemming van de raadpensionaris om kanonnen te vuren en de klokken in Den Haag te laten luiden om de vrede van Westfalen te vieren.⁸³

Het blijkt uit diverse bronnen dat de Haagse bevolking bij veel diplomatieke gebeurtenissen en feesten toeschouwer waren. Niet alleen de intocht van een diplomaat met zijn grote entourage was een ware parade om naar te kijken, maar ook feesten ter gelegenheid van gebeurtenissen in het vaderland van de gezant waren vaak aanleiding voor feestelijk vertoon rondom de ambassadewoning. Het luiden van klokken, vuren van kanonnen en het branden van pektenonnen moeten meerdere malen per jaar hebben plaatsgevonden en de aandacht van de burger hebben getrokken. Of de burgers deel mochten nemen aan de festiviteiten is voor Den Haag niet bekend.

Waar woonden gezanten?

In dit hoofdstuk is getracht om een antwoord te geven op de vraag: waar woonden gezanten in Den Haag tussen 1648-1702. Hierbij is speciale aandacht uitgegaan naar diverse factoren die een invloed konden uitoefenen op de vestiging van gezanten in het Haagse. Den Haag

79 'Plott aan Blathwayt, 9 december 1681' in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* ('s-Gravenhage 1926), 31.

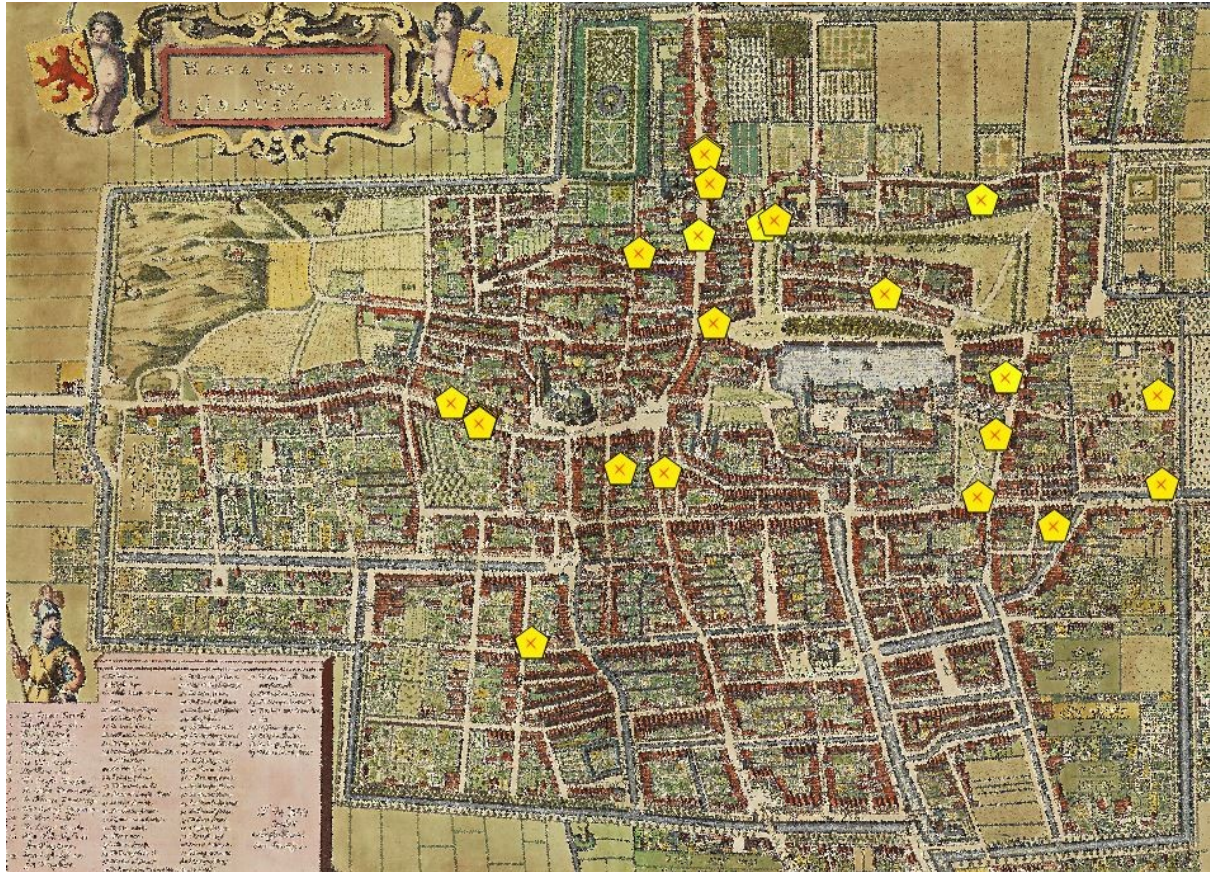
80 Nationaal Archief (NA), Collectie Fagel, supplement (1.10.94), inv. Nr. 323, folio 56.

81 NA, Staten-Generaal (1.01.02), 'Loopende' Loketkas en secrete kas van de Staten-Generaal', inv. Nr. 12548.415.2, folio 56.

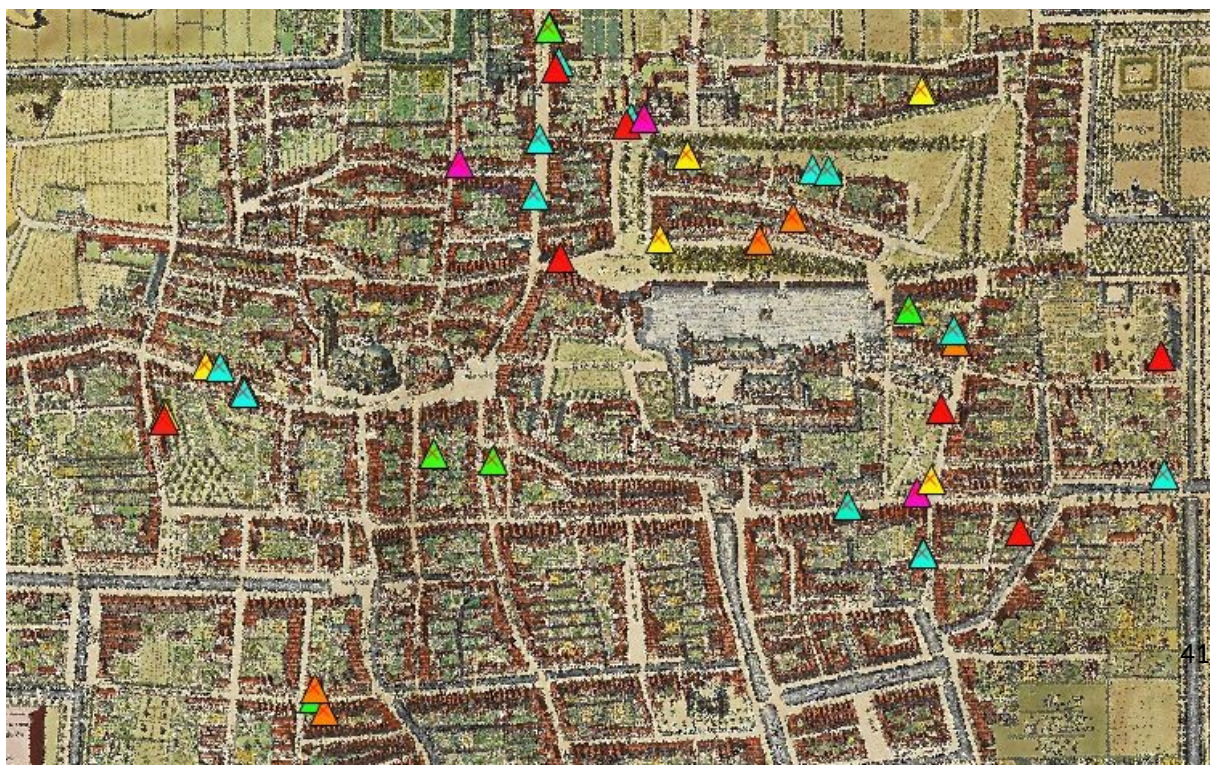
82 Ibidem, folio 415.

83 NA, Staten-Generaal (1.01.02), 'Bijlagen bij de resoluties van de Staten-Generaal' inv. Nr. 5081 (1649).

was een plaats die een grote ontwikkeling onderging in de zeventiende eeuw. Door de aanwezigheid van het stadhoudelijk hof en de Staten-Generaal nam Den Haag een bijzondere positie in binnen de Republiek. Bij tijd en wijlen, zoals tijdens het vredescongres

van Rijswijk in 1697, barstte Den Haag bijna uit zijn voegen door de politieke activiteiten. Secretarissen en chargé d'affaires hadden vaak de verantwoordelijkheid om een woning te vinden voor de hoger geplaatste gezanten die naar Den Haag zouden worden gezonden. Hoewel het volgens het traditionele diplomatieke protocol van belang was om je vorst zijn

waardigheid en eer tentoon te spreiden door de grandeur van de woning, was het een feit dat veel gezanten niet over zo een grootse woning konden beschikken. Sommige gezanten verbleven door omstandigheden voor een langere periode in het Lands Huis dat eigenlijk bedoeld was voor een driedaags defroyement. Andere gezanten hadden langere tijd hun onderkomen in herbergen en logement.

In het tweede deel van het hoofdstuk werd de spreiding van de gezanten over Den Haag geanalyseerd aan de hand van een aantal factoren. Hieruit kwam naar voren dat met name de bebouwing die voor 1649 was verzezen populair was onder de Haagse diplomaten. Het zuiden en zuidoosten van de stad waren ondanks de uitbreidingsplannen die tot uitvoer werden gebracht weinig populair. De gezanten die zich hier wel vestigden waren allen geboren in de Republiek, zonder adellijke achtergrond en hadden een geringe rang als diplomaat. Het lijkt met name om ondersteunend personeel te gaan.

Het blijkt dat gezanten zich in het stadhouderloze tijdperk dichter bij het Binnenhof leken te vestigen. Daarentegen vestigden veel gezanten zich in een periode waarin de stadhouder erg machtig was juist meer rondom het paleis op het Noordeinde. Dit is geen verrassende conclusie, aangezien er vele theorieën bestaan over de toegang tot de macht. Maar dit is wel voor het eerst in de diplomatieke geschiedenis dat dit is aangetoond en weergegeven voor Den Haag.

Hoe woonden de gezanten?

*‘The table was laid in the ballroom, one of the biggest in the whole of The Hague, and it was one of the most splendid repasts ever given by a private person. There were two great dishes of fish, or rather monsters of the deep, as well as soups and entrées and such a quantity of dried and preserved fruits that all the distinguished guests went away well filled’.*⁸⁴

De bovenstaande beschrijving gaat over een diner in de woning van de Spaanse ambassadeur Don Estevan de Gamarra aan het Noordeinde in Den Haag. Een diner waar de gasten niemand minder waren dan de Britse vorst Karel II, de Prins van Oranje Willem III en diens moeder de *Princess Royal* Maria Henriëtte Stuart.⁸⁵ In de twee maanden voordat Karel II naar Engeland terugkeerde om de monarchie te herstellen verbleef hij onder andere in Den Haag en Nijmegen. Deze periode werd door veel partijen in De Republiek gebruikt om te dingen naar de gunst van de nieuwe Britse vorst.⁸⁶ Het is dan ook in deze context dat dit buitengewoon luxe diner gezien moet worden.

De splendeur uit de bovenstaande anekdote blijkt echter niet eenmalig. Uit de correspondentie van de Engelse gezant Chudleigh en de memoires van Henry Sidney blijkt dat er regelmatig feesten en diners werden georganiseerd door gezanten. Hierbij waren veel hoge heren en dames aanwezig. Zo beschreef Sidney dat hij de avond na zijn officiële audiëntie een diner had georganiseerd voor enkele leden van de Staten-Generaal. Dat dit een drankgelag moet zijn geweest blijkt wel uit het feit dat Sidney de volgende dag aan de graaf van Sunderland schreef ‘and I drank so many beer glasses, that my head aches this morning’.⁸⁷ Ook bij zijn opvolger Chudleigh eindigde het diner weleens diep in de nacht. Zo schreef deze dat de prins en prinses van Oranje in januari 1683 na het diner nog tot vier uur in de ochtend bij hem thuis waren blijven dansen.⁸⁸

Vandaag de dag is het onvoorstelbaar dat een ambassade of ambtswoning van een

84 P. Garran, ‘Westeinde 12 – The Embassy Story’, Jaarboek Die Haghe (1966), 14-15.

85 Idem.

86 Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995), 748.

87 R.W. Blencowe (ed.), *Diary of the times of Charles the Second by the honourable Henry Sidney* (London 1843) vol. I, 57.

gezant zo een formaat aanneemt als werd beschreven over het huis van De Gamarra. Een huis met misschien wel de grootste balzaal van Den Haag, gelegen aan dezelfde straat als het hof van de bovengenoemde Willem III. Of een huis, zoals dat van Chudleigh, waar de prins en prinses van Oranje na het eten urenlang konden dansen tot het alweer bijna licht wordt. Toch was het in de zeventiende eeuw gebruikelijk voor ambassadeurs om hun elite status en de grandeur van hun vorst uit te stralen met hun woning. Niet alleen moest de woning, zoals in het voorgaande hoofdstuk is beschreven, goed gelegen zijn. De woning moest vanbinnen ook de uitstraling hebben van een klein paleis.

Jeroen Duindam beschrijft dat er in de afgelopen eeuw in de hofhistoriografie vaak een te scherpe lijn is getrokken tussen publiek en privé en tussen de domeinen staat en familie.⁸⁹ Het spreekt voor zich dat deze anachronistische benadering geen beter begrip heeft opgeleverd van de daadwerkelijke contemporaine realiteit van het hofleven. Zeer verweven met het onderzoek naar hoven en hofcultuur is de diplomatieke geschiedenis. Gezanten waren een plaatsvervanger van de zendende vorst of staat aan een andere soevereine entiteit. De woning van een gezant was niet alleen een privéwoning maar ook de locatie waar hij gasten ontving en zijn zaken afhandelde. Zoals Fletcher reeds beschreef voor de zestiende eeuw, gaat voor de ambassadewoning van de zeventiende eeuw nog steeds op dat dit de plaats was waar strategieën werden uitgedacht, onderhandelingen plaatsvonden, brieven werden geschreven en misschien nog wel het allerbelangrijkste: de plaats waar de gezant anderen ‘entertainde’.⁹⁰ De woning van een gezant moest om deze reden dan ook de grandeur en internationale positie van de vorst weerspiegelen.

Men kan de diplomatieke residentie ook in een ander licht zien. In de zeventiende eeuw werd de woning al enigszins gezien als een extraterritoriale ruimte, een gebied dat middenin een ander land lag, maar toch toebehoorde aan een buitenlandse mogendheid of vorst. Volgens Netzloff zorgde deze extraterritoriale positie voor een interessante vermenging van publieke en private sferen.⁹¹ Ik schreef eerder al dat er in de vroegmoderne tijd geen onderscheid gemaakt werd tussen deze sferen en dat deze dus ook niet bruikbaar zijn om deze tijdsperiode te analyseren. Toch heeft Netzloff wel gelijk wat betreft het verband tussen de

88 ‘Chudleigh aan Conway’ in: F.A. Middlebush (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* (‘s-Gravenhage 1926), 214, 215.

89

90 Catherine Fletcher, ‘Furnished with gentlemen’: the ambassador’s house in sixteenth-century Italy’, *Renaissance Studies* 24:4 (2009) 518-535, 518.

extraterritoriale positie enerzijds en de afhankelijkheid van de ontvangende staat anderzijds. De ambassade was immers voor zijn functioneren afhankelijk van de lokale burgerij, iets wat afbreuk deed aan de extraterritoriale positie. Netzloff beschrijft dat het met name een vreemde situatie opleverde wanneer een gezant zijn woning huurde van lokale burgers.⁹² De overtreffende trap van deze vermenging komt naar voren uit een artikel van Kaplan. Hij wijst op de moeilijkheid die lokale overheden hadden met door gezanten gehuurde woningen waarin een ambassadekapel gevestigd was. Dit zorgde voor een nog ingewikkelder situatie omdat de burgers hier kwamen voor kerkdiensten, maar dat het tegelijkertijd ook werd gezien als een extraterritoriaal gebied.⁹³ Aangezien het in de praktijk van Den Haag veel voorkwam dat gezanten hun woning van lokale burgers huurden, is het maar de vraag of wij vandaag de dag terug moeten kijken op de buitenlandse ambassadewoningen en het bijbehorende erf als een extraterritoriaal gebied.

Tot nu toe is er vrijwel geen onderzoek gedaan naar de woonsituatie van buitenlandse gezanten in Den Haag. Waar de focus in de stedelijke geschiedenis vooral heeft gelegen op de voornaamste straten en de inwoners die van groot belang zijn geweest voor de geschiedenis van de Republiek, zoals Johan van Oldenbarnevelt of Johan de Witt, is de aandacht in de diplomatieke geschiedenis meestal gericht geweest op de ‘grote politieke onderwerpen’ zoals vredescongressen en internationale relaties. Aangezien het privéhuishouden van de gezanten en de plaats waar ze hun ambt uitoefenden dus een en dezelfde plek waren, liepen het privé en het ambtelijk bereik door elkaar heen. Aanvullend hierop kunnen we ons afvragen of niet alleen de woning maar ook de identiteit van de gezanten wel los werd gezien van hun ambt. Het lijkt aannemelijk dat het ambt van de gezant deel uitmaakte van de gepercipieerde identiteit van een gezant. Men zag deze persoon niet als een persoon die het ambt van diplomaat uitoefende, hij was de diplomaat. Het is daarom van groot belang om het huishouden en de fysieke leefomgeving van de gezanten goed te kunnen doorgronden, omdat we zo meer kunnen zeggen over de wereld waarin zij functioneerden. Deze scriptie is hier een eerste aanzet toe, maar meer onderzoek is nodig om deze wereld in zijn geheel te kunnen

91 Mark Netzloff, ‘The ambassador’s household: Sir Henry Wotton, domesticity, and diplomatic writing’, in Robyn Adams en Rosanna Cox (ed.), *Diplomacy and early modern culture* (Chippenham / Eastborne 2011) 155-171, 164.

92 Idem.

93 Benjamin J. Kaplan, ‘Diplomacy and domestic devotion: embassy chapels and the toleration of religious dissent in early modern Europe’, *Journal of early modern history* 6:4 (2002) 341-361, 353.

doorgronden.

Thera Wijsenbeek heeft in haar onderzoeken naar de geschiedenis van Den Haag en met name de inwoners van het Voorhout, zij het zijdelings, aandacht besteed aan de fysieke woonomgeving van gezanten. Haar onderzoek naar de leefwereld van vroegmoderne Hagenaars is in veel opzichten ondersteunend geweest aan deze scriptie.

Naast Wijsenbeek heeft ook Heringa kort aandacht besteed aan de leefwereld van gezanten. Hij heeft een gegeneraliseerde beschrijving gegeven hoe een ambassadeur aan de hand van zijn woning de *Magnificentia* van zijn vorst idealiter zou moeten uitdragen. Onmisbaar hiervoor zouden zijn een audiëntiekamer, een of meerdere antichambres en een eetzaal. Verder was het van belang om brede trappen, een goede keuken, kelder en een ruim verblijf voor het gevolg en personeel te hebben. Wat Heringa verstond onder een 'goede keuken' wordt echter niet opgehelderd. Dan gaat Heringa over naar de inventaris waar in ieder geval tapijten, meubels en spiegels onmisbaar waren. In de audiëntiekamer zou een *dais* of troonhemel moeten staan van fluweel of goudlaken met hieronder het portret van de vorst en een troon. Door de stoel en het schilderij was de vorst 'lijfelijk' aanwezig. In deze audiëntiekamer mochten alleen de ambassadeur en zijn gasten van gelijke of hogere rang komen. Hiernaast was het bezit van een luxe servies een pré en moest de ambassadeur kostbare en luxe opgetuigde paarden en chique karossen bezitten. Hij werd verder afgerekend op het aantal dienaren en de pracht van hun livereien.⁹⁴ Het is spijtig dat Heringa zich met de beschrijving uitsluitend heeft toegelegd op de wereld van de ambassadeur, de gezant met de hoogste rang. Dat de leefwereld van overige gezanten er op sommige cruciale punten anders zou hebben uitgezien dan we uit deze opsomming halen, zal blijken uit dit hoofdstuk.

Ook Helen Jacobsen heeft zoals eerder beschreven aandacht besteed aan de leefwereld van gezanten. Haar conclusie nuanceert het enigszins eentonige beeld dat door Heringa naar voren wordt gebracht. Volgens Jacobsen tonen gezanten niet alleen de grootsheid en macht van hun vorst door een luxe levensstijl, maar ontstaat er in de loop van de zeventiende eeuw ook een groter soort bewustzijn onder diplomaten dat zij behoren tot een speciale groep, het *corps diplomatique*. Gezanten die langere tijd aan een vreemd hof verbleven hadden hierdoor meer tijd om zich aan te passen aan de mode van de lokale elite. Jacobsen beargumenteert dan ook dat deze gezanten steeds meer gingen uitgeven aan lokale kunstenaars en architecten. Zo kochten ze bijvoorbeeld schilderijen van lokale schilders.⁹⁵ Uit haar boek komt duidelijk

⁹⁴ Heringa, *Eer en hoogheid*, 85.

⁹⁵ Jacobsen, 231, 232.

naar voren dat gezanten veel geld uitgaven aan bepaalde producten om tot de elitegroepen uit de samenleving te behoren en hiermee hun machtspositie binnen de te vergroten. Deze *conspicuous consumption* was er met name op gericht om andere personen binnen deze elitegroep te imponeren met de exotische en luxe goederen die je hebt. Ze spendeerden hun geld aan materiële luxegoederen zoals textiel, zilverwaar, schilderijen, koetsen en kleding. Maar ook aan immateriële goederen zoals bijvoorbeeld entertainment, feesten en diners. Deze goederen moesten wel voldoen aan de heersende hofmode. Gezanten representeerden met hun luxegoederen dus niet uitsluitend de grootsheid van de eigen vorst, maar deden dit ook om hun eigen macht te laten zien en uit te breiden.⁹⁶

Dat het prachtvertoon van ambassadeurs erg serieus werd genomen blijkt wel op het moment dat de ambassadeurs van het Engelse parlement in maart 1651 in Den Haag arriveerden. Hoewel het hier een periode betrof dat dit parlement zuinigheid betrachtte, kwamen St. John en Strickland aan met een gevolg van ongeveer 250 personen. Hiervan waren er zestig edellieden die gekleurde kleding droegen dat met goud was afgewerkt. Ook de lakeien waren luxe en gekleurd gekleed. St. John zelf droeg zwart fluweel met goudlaken en om zijn hoofd een band met diamanten. Zijn collega Strickland droeg zwart ongeschoren fluweel en zilverlaken.⁹⁷ Dat het overigens niet al goud was dat er blonk in de wereld van deze ambassadeurs blijkt wel uit het verhaal van de huisvesting van deze heren in de eerste dagen na aankomst. Omdat op het moment van aankomst het Lands Huis bezet werd door Bellièvre, de Franse ambassadeur, kregen St. John en Strickland van de hofmeester een huis aan de Korte Houtstraat ter beschikking gesteld. Deze woning werd extra ingericht met meubelen van de staat. Er waren echter in totaal maar acht kamers, waardoor een groot deel van het gevolg buitenshuis moest slapen. Gezien de vijandige sfeer die er in Den Haag heerste ten opzichte van de Engelsen, bracht een groot deel van het gevolg de nacht toch in hun kleren op de vloer door in het pand aan de Korte Houtstraat. Enkele anderen uit de entourage vonden onderdak in de huizen van burgers, maar durfden dit alleen aan in vijf en zestallen.⁹⁸

De belangrijkste bronnen voor dit onderzoek zijn overgeleverde boedelinventarissen van de gezanten Vincent Richard, Susanne Rogeau (weduwe van Harald Appelboom en

96 Ibidem, 231-234.

97 Heringa, *Eer en hoogheid*, 87.

98 Ibidem, 438.

moeder van Karel Appelboom, beiden gezanten van de Zweedse koning), Peter Pels en Doña Theresa Gomez Dávila (echtgenote van Don Balthasar de Fuenmayor, extraordinaris envoyé van de Spaanse koning en van Beieren).⁹⁹ Verder zijn er nog twee notariële stukken gebruikt waarin een opsomming gemaakt is van waardevolle bezittingen van Joachim van Wicquefort die hij had laten onderbrengen bij een kennis in een huis op het Voorhout. De boedels van Peter Pels en Susanne Rogeau, en deels die van Vincent Richard, hebben als voordeel op de overige bronnen dat hier de inventaris per kamer is beschreven, wat een goed beeld geeft van de indeling en aankleding van het huis. De verdeling van deze boedels is gunstig omdat we zowel gezanten hebben die in de Republiek geboren zijn (Van Wicquevoort en Pels) als gezanten van buiten de Republiek. Een ander voordeel is dat we gezanten uit diverse rangen hebben, waardoor we kunnen analyseren of de gezanten met een hogere rang er ook een luxere inventaris op na houden. Een groot nadeel is daarentegen wel dat alle boedels afkomstig zijn van woningen in de hofbuurt, de straten direct ten noorden van de Hofvijver, met name het Voorhout.

Wat opvalt aan de inventarissen is dat de gezanten puissant rijk lijken te zijn. Toch strookt dit dikwijls niet met de realiteit. Tegenover de vaak aanzienlijke bezittingen van gezanten stonden namelijk regelmatig flinke schulden. Het was een zware financiële last om een grote staat van huishouden te kunnen voeren. De diplomaten waren hiertoe echter wel genoodzaakt om zichzelf en hun vorst waardig te kunnen representeren. Een goed voorbeeld was de Spaanse gezant Fuenmayor. Het testament van zijn vrouw getuigt van een grote waarde aan eigendommen.¹⁰⁰ Toch is van Fuenmayor bekend dat deze in juni en juli 1683 was uitgeweken naar Brussel, omdat hij in Den Haag niet meer veilig over straat kon in verband met de vele schuldeisers. Die achtervolgden hem en riepen hem na. In Brussel verbleef hij op krediet in een herberg zolang de waard dit goedkeurde.¹⁰¹ Dit valt moeilijk te geloven als we op de eerste bladzijden van zijn vrouw haar inventaris lezen dat deze 41 ametisten en 85 parels in haar juwelen had en hiernaast een grote schat aan waardevol zilver en porselein

99 Zowel in Schutte's *Repertorium* (blz. 493, 494) als Wijsenbeeks *Lange Voorhout* (blz. 277) is het sterfjaar van Susanne Rogeau vermeld als 1-10-1681. Volgens Boedelinventaris Susanne Rogeau, HGA, Not. Arch. 1009 folio 64 is zij echter pas gestorven op 06-05-1690.

100 In Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout* (blz. 277) staat Doña Theresa Gomez Davila vermeld als dochter van de Portugeze gezant. Zij was in werkelijkheid de vrouw van de Spaanse gezant.

101 S.W.A. Drossaers, *Diplomatieke betrekkingen tusschen Spanje en de Republiek der Vereenigde Nederlanden 1678-1684* ('s-Gravenhage 1915), 102.

bezat. Zij heeft echter wel laten optekenen dat eventuele uitstaande schulden vergoed moesten worden vanuit haar boedel, maar deze goederen zijn tijdens haar leven dus niet gebruikt om de schuldeisers uit Den Haag gunstiger te stemmen. Een ander opvallend detail uit dit testament is dat de vrouw van de Spaanse gezant aangeeft dat haar kinderen na haar dood wegmoeten uit De Republiek, ze was niet erg gesteld op de protestanten en had graag gezien dat haar kinderen zouden gaan studeren in Salamanca, Madrid of Valladolid. Indien hier niet genoeg geld voor was dan moest het zilverwaar dat zij cadeau had gekregen van de Prinses van Oranje hiervoor verkocht worden.¹⁰² Blijkbaar was ze minder gehecht aan dit zilverwaar dan aan de andere persoonlijke bezittingen. Het is bijzonder om te zien dat het zilver dat een protestantse prinses cadeau gaf uiteindelijk gebruikt had kunnen worden voor het katholiek opvoeden van de kinderen van de Spaanse diplomaat.

De Spaanse gezant was echter geen uitzondering wanneer het aankwam op zijn schulden. De Haagse bevolking zorgde er menigmaal voor dat buitenlandse ambassadeurs met de staart tussen de benen het land ontvluchtten. Zo hield de Britse ambassadeur George Downing het in zijn tweede ambtsperiode in Den Haag maar enkele weken vol voordat hij door een boze menigte burgers de stad werd uitgejaagd. Veilig terug in Londen werd de onfortuinlijke diplomaat vervolgens opgesloten in The Tower omdat hij zijn post had verlaten zonder toestemming van de koning.¹⁰³

Ontvangstkamers

In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd het steeds gebruikelijker om de kamers in huis voor een bepaald doel te gebruiken. Waar voorheen wonen en werken over het algemeen in alle vertrekken werd gedaan, ontstond er in de loop van de zeventiende eeuw een ideaal van differentiatie. Met name het onderscheid tussen woongedeelte, ontvangstgedeelte en slaapgedeelte werd steeds duidelijker zichtbaar. Door een toenemende wens om leef en slaapvertrekken gescheiden te houden van vertrekken waar vreemden konden komen werd ook de doorloop in de woningen aangepast. Het was in deze tijd nog erg gebruikelijk dat het huis een dubbelfunctie van wonen en werken vervulde, waardoor er veel vreemden over de vloer kwamen. Hierop waren de gezanten geen uitzondering. In veel woningen werd er met

102 'Spaanstalige boedelinventaris en testament van Doña Theresa Gomez Davila Espexo y Maldonado, markiezin van Castel Moncoya', HGA, Not. Arch. (0372), Inv. Nr. 817, niet genummerd.

103 T.P. Courtenay, *Memoirs of the life, works and correspondende of Sir William Temple, Bart.* (Londen 1836) vol. I, 415, 416.

een gang voor gezorgd dat men niet meer direct van kamer naar kamer hoefde te gaan. Waar voorheen in bijna elk vertrek wel een slaapmogelijkheid was (zelfs in de keuken!) verdwenen de bedden uit de meeste ruimtes en waren deze aan het einde van de eeuw bijna alleen nog terug te vinden in de echte slaapvertrekken.¹⁰⁴

Vanaf eind jaren twintig begon de aristocratie in de Republiek zich steeds meer te spiegelen aan de Franse hofmode. In eerste instantie waren het met name stadhouder Frederik Hendrik, wiens moeder Frans was en die zelf een deel van zijn jeugd aan het Franse hof had doorgebracht, en diens vrouw Amalia van Solms die zich lieten inspireren door de mode uit Parijs. De adellijke Haagse kringen namen de gebruiken vanuit Parijs in de daaropvolgende decennia langzaam maar zeker over. Twee trends zijn de moeite waard om te worden benoemd. De eerste is het appartementensysteem, waarin een aantal opeenvolgende vertrekken een vaste functie vervulden bij de ontvangst van gasten. De kamers waren hiërarchisch ingedeeld; hoe verder iemand kwam des te belangrijker deze was. Een tweede trend die overkwam uit Parijs was het streven naar eenheid in het interieur. Men probeerde de kleuren, materialen en de positionering van de meubels optimaal op elkaar afstemmen.¹⁰⁵

Ook de onderzochte gezanten hadden een verdeling van hun woning waarbij er aparte ontvangstkamers waren ingericht. Bij Peter Pels hing er een gestreept behang in de ontvangstkamer.¹⁰⁶ Gestreept behang raakte vanaf de jaren 1660 steeds meer in de mode bij de Haagse chique.¹⁰⁷ Het behang in dit salet werd getaxeerd op 125 gulden, wat veel geld was voor die tijd. In deze kamer bevonden zich verder nog een kabinet en tafel van koningshout, een koperen koelbak, negen stoelen, een spiegel, venstergordijnen en diverse schilderijen. Er hingen maar liefst vijf schilderijen van vrienden van Pels en een 'schilderij van koningin Christina'. Aangezien Pels niet alleen resident was namens de hertog van Holstein-Gottorp, maar ook secretaris namens de koning van Zweden, is het zeer waarschijnlijk dat dit een schilderij betrof van de Zweedse koningin Christina. Het meest waardevolle schilderij in deze ontvangstkamer was getiteld 'de waersegger' en werd getaxeerd op 30 gulden. Hiernaast gelegen was er een 'steene Camertje' dat gezien de inrichting waarschijnlijk ook in gebruik

104 C. Willemijn Fock (red.), *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle 2001), 84, 85.

105 Ibidem, 18, 19.

106 'Boedel Peter Pels'.

107 Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 87.

was voor de ontvangst van gasten. Hier stonden onder andere een tafel met negen stoelen, waarvan acht van leer. In deze kamer hingen elf schilderijen, waarvan de meeste landschappen, bloemen of fruit afbeeldden. Verder hing er ook een portret van de koning van Polen.¹⁰⁸

Wanneer we de boedel van Pels vergelijken met die van het huis van de Zweedse envoyé Appelboom valt het op dat deze laatste ook in een van zijn twee ontvangstkamers gestreept behang heeft hangen. Over de waarde kunnen we niks zeggen aangezien deze boedel niet is getaxeerd. Wel staat beschreven dat het behang bij Appelboom blauw met wit gestreept was. Dit salet bevond zich aan de straatzijde. In de blauw-wit behangen kamer stonden verder een spiegel met een zwart ebbenhouten lijst, een eikenhouten tafel met daarop een gebloemd kleed in de kleuren rood, zwart en groen (opvallend is dat alleen deze kleur in de boedel met een Frans woord is weergegeven: *vert*). In het salet dat op de tuin uitkwam hing er een donkerbruin behang. In deze kamer stonden twee eikenhouten tafels die uittrekbaar waren om ze te vergroten. Verder stonden er twee vurenhouten boekenkasten.

Ook Appelboom had in zijn woning een voorhuis, hierin hingen drie wapens. Twee waren familiewapens en een derde het wapen van de Zweedse koning. Ook stonden hier een eikenhouten bank en ‘twee kleyn leertjens’, wat waarschijnlijk zoiets zijn als trapjes.¹⁰⁹ Op twee hoog vanaf de straat (eerste etage) bevond zich aan de achterzijde van de woning nog een grote zaal. Hier hingen grote wandtapijten met natuurlijke taferelen. En verder onder andere een groot geschilderd scherm, twaalf rode fluwelen stoelen, groene venstergordijnen en een kast van olijfhout. Voorts stonden er een rode hangstoel, grote spiegel met vergulde lijst, ledikant en een rijk uitgevoerd bed met een kussen en een deken van rode zijde met gele voering. Om het geheel te completeren stonden er nog twee fluwelen armstoelen en lag er een gebloemd tapijt om het ledikant heen. Het ledikant was met rood damast behangen in dezelfde kleur als de twaalf rood fluwelen stoelen.¹¹⁰ Uit het vele gebruik van eenzelfde kleur blijkt dat ook de Zweedse Appelboom in zijn streven naar eenheid in het interieur geïnspireerd werd door de Franse hofmode.¹¹¹

108 ‘Boedel Peter Pels’.

109 Middelnederlandsch Woordenboek: ‘Leertgen / Leertje’, in modern Nederlands: leertje, laddertje.

110 Boedel Susanne Rogeau.

111 Zie voor streven naar eenheid in kleur en textiel in de Franse mode: Fock, *Het Nederlandse interieur in beeld*, 82.

Het is kenmerkend voor de periode waarin deze boedel werd opgemaakt dat er wandtapijten werden vermeld. Deze tapijten, vaak ook gobelins genoemd, waren in eerste instantie in de jaren 1660 uit de mode geraakt onder de Haagse elite. Het was zo ernstig gesteld dat het tapijthuis dat in 1665 opende op de hoek van het Lange en Korte Voorhout (huidig Korte Voorhout 8) al na vijf jaar de deuren moest sluiten wegens een gebrek aan klanten. Hoewel wandtapijten voordien erg populair waren onder de adel, waren tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk juist burgerlijke elementen meer in de mode geraakt. Gobelins (en ander textiel) waren vanaf de middeleeuwen erg populair bij de inrichting van huizen. Enerzijds waren ze makkelijk mee te nemen en snel op te hangen, waardoor een kamer in korte tijd aangenaam, bewoonbaar en ‘eigen’ werd gemaakt. Anderzijds waren wandtapijten erg duur en kon men hierdoor het vertrek een representatief en waardig karakter verschaffen. Doordat wandtapijten makkelijk te vervangen waren kon men, mits ze beschikten over voldoende vermogen, snel inspelen op nieuwe modetrends.¹¹² Onder het bewind van stadhouder Willem III was er een herleving van de (Franse) hofcultuur en hiermee gepaard gaande een herwaardering van oude adellijke gebruiken op het gebied van interieurs. Een onderdeel van deze cultuur waren de wandtapijten. Opvallend is dat de wandtapijten uitsluitend populair waren onder edellieden en onder personen die adellijke aspiraties hadden. Volgens Wijsenbeek werden de tapijten meestal opgehangen in de ontvangst en slaapvertrekken.¹¹³ Dit was ook het geval in de woning van Susanne Rogeau, bij haar hing er een ‘oudt jachtkamer tapyt inde voorsc[reven] slaapkamer’.¹¹⁴ Het afbeelden van adellijke deugden zoals de jacht zien we vaker terug op tapijten in adellijke woningen, zo hingen er ook gobelins met jachtaferelen in de huizen van Van Wassenaer Obdam en van Bentinck.¹¹⁵ Ook de adellijke gezant van Spanje, Don Balthasar de Fuenmayor markies van Castel Moncoya, had wandtapijten in zijn woning. Hij had een achtdelige set van wandkleden waarop de levensloop van Cleopatra was afgebeeld. Deze kleden waren gemaakt in Brussel. Hiernaast had hij ook nog een twaalfdelige set wandkleden met bloemmotief die gemaakt zou zijn in Oudenaerde.¹¹⁶ Waar deze precies gehangen hebben is niet te zeggen, aangezien deze

112 Fock, *Het Nederlandse interieur in beeld*, 36.

113 Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 83-86.

114 Boedel Susanne Rogeau.

115 Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 86.

116 Boedel Doña Theresa Gomez Davila.

boedel op materialen is geordend in plaats van op kamer, maar we kunnen ervan uitgaan dat Fuenmayor aansloot bij het adellijke gebruik om de gobelins te hangen in ontvangst- en slaapvertrekken. Ook Vincent Richard had in zijn ontvangstkamer een groot wandtapijt hangen, waarop enkele belangrijke personen stonden afgebeeld. Verder was zijn ontvangstkamer rijk voorzien van schilderijen. Hij had er maar liefst zestien portretten hangen. Een aantal portretten waren van hemzelf, zijn vrouw en hun ouders, maar hiernaast hingen er ook portretten van zijn mede-gezanten Brun, Pignorande (waarschijnlijk andere spelling voor Peñaranda, de Spaanse plenipotentiaris bij de Vrede van Münster: Gaspar de Bracamonte y Guzman graaf van Peñaranda) en De Gamarra. Ook afbeeldingen van de Koning en Koningin van Spanje ontbraken niet in deze ruimte, evenals een groot schilderij waarop een bal was afgebeeld. Wat vooral opvalt aan de ontvangstruimte van Richard is dat hij hier naast de gebruikelijke luxe uitgevoerde stoelen en tafels ook drie bedden had staan. Eentje hiervan was bekleed met pluimen.¹¹⁷

Uit de boedel van Vincent Richard is op te maken dat hij zichzelf en zijn familie vaker liet afbeelden dan de andere gezanten dat deden. Ook in een kamer naast de ontvangstkamer, waarvan het gebruik onbekend is, hingen nog drie schilderijen van familieleden. Eentje waarop hij zelf stond afgebeeld, een andere waarop zijn vrouw was geschilderd en een derde met zijn zonen erop.¹¹⁸

Dat bij alle gezanten veel schilderijen werden vermeld in het huishouden is typerend voor de onderzochte periode. Willemijn Fock schrijft dan ook in haar boek *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* dat de jaren zestig van de zeventiende eeuw het hoogtepunt zijn van particulier schilderijenbezit onder alle lagen van de bevolking. Veel buitenlanders die in de Republiek kwamen waren verbaasd over de immense hoeveelheden schilderijen die in de woonhuizen hingen.¹¹⁹ De inventarissen van de gezanten vormen overigens een unieke en rijke bron wat betreft schilderijenbezit. Waar in veel boedels uit de zeventiende eeuw de schilderijen maar beknopt beschreven zijn, is er met name in de boedels van Richard en De Wicquefort, maar ook in de overige boedels vaak beschreven wat de afbeelding op het schilderij was en in sommige gevallen zelfs wie de schilder was.

117 'Boedelinventaris Vincent Richard', HGA, Not. Arch. Inv. 281 folio 43 (30-01-1669).

118 Idem.

119 Fock (red.), *Het Nederlandse interieur in beeld*, 110.

De boedel van Joachim van Wicquefort wijkt nogal af van de andere gebruikte beschrijvingen. Aan de ene kant is het een erg onbruikbare bron omdat het bezittingen zijn die hij heeft laten onderbrengen bij Diederick van Waerdenburgh. Men kan zich afvragen als deze collectie is wat hij stalde bij een kennis, wat hij dan verder nog in zijn woonhuis geëtaleerd had, want de opsomming van bezittingen in de inventaris is al van een exorbitant hoge waarde. Joachim de Wicquefort was de broer van Abraham de Wicquefort die bekend is geworden door zijn ontsnapping uit de Gevangenpoort in Den Haag in februari 1679. Beiden waren zoons van een Amsterdams koopman die in diplomatieke dienst waren gegaan. Hun vader was erg vermogend en werd in 1631 aangeslagen voor een vermogen van 100.000 gulden.¹²⁰ Joachim vervulde de rol van resident namens de landgraaf van Hessen-Kassel en namens de hertog van Mecklenburg-Schwerin. Ook was hij correspondent namens de hertog van Brunswijk-Lünenburg-Celle.¹²¹ Deze Joachim had dus een deel van kunst- en schilderijenbezit ondergebracht in het huis van Waerdenburgh op het Voorhout. De totale schilderijenwaarde bedroeg 837 gulden, de waarde van de overige kunstvoorwerpen telde op tot het enorme bedrag van 5.907 gulden.¹²²

Zijn schilderijeninventaris is een erg interessante bron omdat deze gedetailleerd werden beschreven. Het duurste schilderij was een Maria met kind geschilderd door Van Dijck. Het is gezien de voorstelling, tijdsperiode en waarde van 200 gulden aannemelijk dat het hier gaat om de Zuid-Nederlandse Antoon van Dijck. Hiernaast had hij voornamelijk ‘tronijs’ (portretten), maar deze hadden een relatief beperkte waarde. Op de tweede plaats wat betreft waarde kwam een kruisafneming die maar liefst 100 gulden waard was; het was gemaakt door de Venetiaanse schilder Tintoretto. Ook bezat Wicquefort een schilderij van Esaias van de Velde waarop een winterlandschap was afgebeeld; dit schilderij werd geschat op een waarde van 35 gulden.¹²³

Van nog hogere waarde was de verzameling kunstobjecten van Joachim de Wicquefort. Verreweg het duurste voorwerp was een schaal en deksel van agaat., welke 1.100 gulden waard was. Ook had hij een uiterst waardevolle vaas van 900 gulden en een kabinet

120 Schutte, *Repertorium*, 235.

121 Idem.

122 ‘Elders ondergebrachte goederen Joachim de Wicquefort’, HGA, Not. Arch. Inv. 293 folio 73.

123 Boedel Joachim de Wicquefort; Peter van der Ploeg en Carola Vermeeren (red.), *Vorstelijk Verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia* (Den Haag/Zwolle 1998), 96.

met vanbinnen zilveren platen van 800 gulden. Opvallend zijn ook de vele oudheidkundige ‘antijcke’ voorwerpen die De Wicquefort had verzameld. Zo bezat hij een ‘silver vergult’ boek vol oude medaillons met een waarde van 750 gulden, een kabinetje met ‘antieke’ koperen en zilveren medaillons en twee zilveren bekers gevuld met ‘antieke’ voorwerpen. Het is maar de vraag hoe men indertijd de term antiek hanteerde en hoe oud de beschreven voorwerpen daadwerkelijk waren. Hiernaast had hij twee figuurtjes van Adam en Eva die tezamen 750 gulden waard waren en door de notaris werden beschreven als ‘curieus’. Voorts had hij een verzameling ivoren voorwerpen die geïmporteerd waren uit het buitenland.

Wanneer we De Wicqueforts bezittingen overzien valt de weelde op waarin deze diplomaat uit een koopmansgeslacht geleefd moet hebben. Zijn kunstverzameling is waarschijnlijk de meest waardevolle van alle onderzochte gezanten uit dit hoofdstuk. Het is dan ook waarschijnlijk dat hij een groot deel van zijn bezit niet verwierf door zijn positie als gezant, maar vanuit de handelspraktijken van zijn familie. Als vergelijkingsmateriaal voor de overige boedels is deze bron slecht bruikbaar, omdat het maar een deel van de bezittingen weergeeft.

Porselein

Al vanaf de jaren vijftig waren er verzamelaarskabinetten bekend, waarin men in een aparte kamer hun exotica, rariteiten of waardevolle spullen uitstalde om mee te pronken. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd porselein steeds populairder onder de rijkste klassen van de samenleving. Bijna minstens zo gewild als Chinees aardewerk was het porselein uit Delft en het is dan ook bekend dat deze twee vaak door elkaar werden gebruikt. Waar het porselein aanvankelijk werd uitgesteld op de schoorsteenschouw, boven deuren en boven bedsteden werden er langzaam maar zeker steeds vaker porseleinkabinetten beschreven in laat zeventiende-eeuwse boedelinventarissen.¹²⁴ Rood was de meest gebruikte kleur in het interieur van de porseleinkamers, waarschijnlijk omdat dit goed contrasteert met het blauw en wit van porselein. Dit was een constante factor en ook terug te zien in een van de vroegst bekende porseleinverzamelingen in de Republiek, die van Amalia van Solms in paleis Noordeinde.¹²⁵

Het blijkt dat het verzamelen en tentoonstellen van porseleinverzamelingen

124 Fock, *Het Nederlandse interieur*, 110, 111.

125 Idem.

voornamelijk een bezigheid was van adellijke vrouwen. Fock beschrijft vele vrouwen die er zo een kabinet op na hielden. Opvallend in deze context is dat juist de enige gezant waarvan we zeker weten dat hij een ‘porseleyne camer’ in zijn woning had, geen adellijke achtergrond had. Peter Pels, die overigens ook geen gezant was van hoge rang, had in zijn woning op het Voorhout een porseleinkamer waarvan de totale waarde aan porselein tussen de 134 en 147 gulden bedroeg.¹²⁶ De Republiek was een ware hotspot voor porseleinverzamelaars door de handelsconnectie met Nederlands-Indië waarvandaan veel Chinees aardewerk werd getransporteerd, maar natuurlijk ook doordat er in Delft veel hoogwaardig aardewerk geproduceerd werd. Er waren dan ook veel buitenlanders die porselein kochten in de Republiek.¹²⁷ Of de Spaanse gezant Fuenmayor een porseleinkamer in zijn huis had is niet zeker te zeggen. Maar hij had vermoedelijk nog meer porselein dan Peter Pels. De waardes zijn niet te vergelijken omdat de boedel van Fuenmayor niet getaxeerd was, maar opvallend is wel dat ze bij deze boedel alle porseleinen voorwerpen tot in detail beschreven terwijl in Pels boedel slecht enkele porseleinen voorwerpen werden genoemd. De rest viel onder het kopje ‘noch alle de porceleynen’¹²⁸, waarmee men al het nog onbeschreven porselein bedoelde. Dit kan een indicatie zijn dat het overige porselein niet bijzonder genoeg was.

Uit de imposante porseleinverzameling van Fuenmayor en zijn vrouw zijn enkele voorwerpen de moeite waard om te worden uitgelicht. Het totale porseleinbezit van de Spanjaard was zo groot dat er meer dan twee bladzijden van de inventaris aan gewijd waren. Het eerste wat opvalt zijn de dertien fijn bewerkte bekers en de vijf kleine blauw-witte bekertjes (Jicaras [xicaras]) die alle bedoeld waren om chocola uit te drinken. Ook had deze gezant nog de beschikking over een zilveren ‘chocolatera’ (chocoladekan) met deksel.¹²⁹ Wijsenbeek brengt naar voren dat chocolade indertijd uitsluitend gedronken werd in Zuid-Europa en Latijns-Amerika. En hoewel Spanjaarden in tegenstelling tot Noord-Europeanen weer niet zoveel koffie en thee dronken, had Fuenmayor toch de beschikking over een zilveren theepot. Een luxevoorwerp dat zelfs aan het hof nauwelijks aanwezig was.¹³⁰

Verder valt het op dat Fuenmayor meerdere exotische porseleinen voorwerpen in huis

126 ‘Boedel Peter Pels’.

127 Fock, *Het Nederlandse interieur*, 110, 111.

128 ‘Boedel Peter Pels’.

129 ‘Boedel Doña Theresa Gomez Davila’.

had. Hoewel niet van alle porselein de afkomst vermeld is, bezat hij in ieder geval ‘porcelana de las Indias’, porseleinen kannen en leeuwen uit Japan en ook nog porselein uit Delft.¹³¹ Alles bij elkaar opgeteld had Balthazar de Fuenmayor maar liefst 116 stuks porselein in huis, wat toch een klein fortuin waard moet zijn geweest in deze periode.

De hoeveelheid porselein van Fuenmayor en Pels wordt bij lange na niet bereikt door de andere gezanten waarvan de boedel werd onderzocht. Appelboom bezat ‘slechts’ vier boterschoteltjes, twee potjes en een suikerpot welke alle Delfts-blauw waren.

Om zich te onderscheiden van rijke burgers, accentueerde de adel hun blauwe bloed graag door hun familiewapen te laten afbeelden op meubels en servies. Een voorbeeld hiervan is de gezant Appelboom. Op een kamer bovenin het huis zijn er bijvoorbeeld zes wapentjes opgeslagen die de familie Appelboom zouden uitbeelden. In dezelfde kamer stonden drie holle schoteltjes en dertien ‘talljores’ (een taljoor is een schotel om vlees op te snijden) waarop een wapen was afgebeeld. Ook bezat hij acht rouwwapens, waarvan het precieze gebruik mij onbekend is gebleven. Hiernaast hingen in het voorhuis prominent drie wapenschilden. Twee van de familie en een van de Zweedse vorst.

Vertrekken

Het is mogelijk om een reconstructie te maken van die residenties waarvan de boedelinventaris per kamer is beschreven. In dit deelhoofdstuk zullen we bekijken welke kamers er waren in het huis van de gezanten Richard, Appelboom en Pels. Appelboom huurde het huis (nu Lange Voorhout 74) van Pels en we weten dus op zijn minst van één van de gezanten de exacte locatie van de woning. De boedel van Pels is van een ander huis aan het Voorhout terwijl de boedel van Richard een huis betreft op de Vijverberg.

We zullen beginnen met de boedel van Appelbooms vrouw Susanna Rogeau uit 1690. Hier is men begonnen met inventariseren bovenin het huis op de kleerzolder. Hierna ging men via de vliering en de benedenzolder naar de eerste leefruimte van het huis: de meisjeskamer. Voordat men op de slaapkamer van de dochters kwam moest men door een klein portaaltje. Vermoedelijk bevond deze kamer zich op tweede etage (derde hoogte vanaf

130 Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 90; Wijsenbeek, ‘Wooncultuur en sociale verschillen’, in: Th. Wijsenbeek en E. van Blankenstein (red.), *Den Haag geschiedenis van de stad. De tijd van de Republiek* (Zwolle 2005) 252-286, aldaar 265.

131 ‘Boedel Doña Theresa Gomez Davila’.

de straat), maar dit staat niet letterlijk vermeld. Op de tweede etage waren er in ieder geval (nog) drie kamers, waarvan twee aan de voorzijde. De kamer aan de achterzijde was behangen met een behangsel van rood damast en hier hingen naast twee ‘ouwemeester portraicten’ ook nog tien schilderijen waaronder portretten van de heer Appelboom en zijn vrouw zelf. Vervolgens kwam men door drie trappen af te lopen op de eerste etage. Boven deze trappen hingen vijf portretschilderijen en er stonden een opbergkoffer, houten bak en enkele vogelkooien. Er wordt vermeld dat de achterkamer op deze etage boven de keuken was gelegen. In deze kamer hing een gestreept kamerbehang. Opvallend is dat in deze kamer blijkbaar de kinderen kwamen, aangezien er een hekje was geplaatst voor de open haard om de kinderen te beschermen voor het vuur. Op dezelfde hoogte waren er twee kamers aan de voorzijde. In de eerste hing een groen gestreept behang. De naastgelegen kamer aan de voorzijde was de dagelijkse slaapkamer geweest van de overleden vrouw. Deze was gelegen boven het voorhuis. Het was in deze tijd gebruikelijk dat de man en vrouw een aparte slaapkamer hadden, zodat het niet aannemelijk is dat de gezant hier zelf ook sliep. In deze kamer hing een wandtapijt waarop jachtmotieven stonden afgebeeld en er hingen elf schilderijen. Of deze schilderijen op de wandtapijten waren bevestigd, zoals regelmatig gebeurde, is niet met zekerheid te zeggen.¹³²

Op dezelfde etage bevond zich aan de achterzijde een grote zaal. Dit moet een chique ontvangstzaal zijn geweest en deze was onder andere behangen met een ‘grootte bosschagie tapyten’ en een groot beschilderd scherm. Er hing hier tevens een schilderij van een van de dochters van Appelboom. Zoals gebruikelijk in het Franse appartementensysteem bevond zich naast de ontvangstzaal nog een kleiner kabinetje. Geheel conform de heersende mode waren de meubels in deze ruimte qua kleur afgestemd op het violette kamerbehang. Op deze etage was er aan de achterzijde ook nog een klein kamertje waar brandhout werd opgeslagen.

Vervolgens beschreef de inventaris de begane grond. Hier bevond zich het voorhuis. Naast het voorhuis was aan de straatzijde nog een zijkamer gelegen. Deze kamer moet dienst gedaan hebben als een soort wachtkamer of antichambre en was dan ook chique ingericht met onder ander blauw-wit gestreept behang.

Aan de achterzijde was er een grote ontvangstkamer. Deze was gelokaliseerd achter het voorhuis naast de keuken en kwam uit op de tuin. In deze ruimte hing een donkerbruin behang. Aan de achterzijde van de woning was er nog een derde kamer, waarvan het gebruik onduidelijk is. Ook was er op deze etage een kamer die gebruikt werd voor een pottenbank,

132 Fock, *Het Nederlandse interieur in beeld*, 48.

wat een opbergrek was voor keukengerei, maar de precieze locatie werd niet beschreven. Het huis was tevens voorzien van een drankopslag. Op 'de plaats' (het buitengedeelte) waren twee oude emmers en een kruiwagen de enige voorwerpen die de moeite waard waren om te worden beschreven. Als laatste beschreef de notaris de 'graeuwe gangh' en de kelder aan de straatzijde waarin turf werd opgeslagen.

De boedel van Peter Pels uit 1680 is ook per kamer beschreven en wellicht nog interessanter. Bij Appelboom zien we overduidelijk de invloed van de Franse interieurmode terug. Pels was echter een aristocraat in hart en nieren, zeker gezien de belangrijke positie die zijn vader ook al bekleedde, toch was hij niet van adel en zijn woning zou dus goed vergelijkingsmateriaal kunnen vormen voor de woning van Appelboom.

In tegenstelling tot de boedel van Appelbooms woning op het Voorhout is de inventaris van Pels wel op kamer gerangschikt, maar zijn de kamers niet gelokaliseerd in de woning, waardoor het gissen is op welke etage de kamers zich bevonden. De notaris begon in het voorhuis en vervolgde zijn weg naar het salet waar een gestreept behang de kamer sierde. De ramen in deze kamer waren versierd met rode venstergordijnen en er hingen zeven schilderijen. Hij vervolgde zijn weg naar een stenen kamertje waar een klein tapijt lag of hing. Hier pronkten maar liefst elf schilderijen.

De volgende kamer die werd beschreven was aan linkerkant boven de tuin. Deze ruimte werd gesierd door vijf schilderijen. Vervolgens werd respectievelijk de 'eerst camer' en de eerder aangehaalde porseleinkamer beschreven. Pels had verder volgens de boedel de beschikking over een voorkamer aan de achterkant (wat mij vreemd lijkt) en een voorkamer aan de linkerkant. In de laatstgenoemde werd de muur opgesierd door zes schilderijen. De inventaris beschrijft vervolgens het comptoir, de werkkamer van de heer des huizes, waar met name veel boeken te vinden waren. Deze moet vlakbij de provisiekamer gelegen zijn geweest. Tegenover de provisiekamer was er een kamer waarin het, gezien het aantal dozen, leek op een opslagruimte. Bovenin het huis had Pels een zolder, waar echter weinig over staat beschreven. In de boedel komen we nog een ruimte tegen, die volgens Fock veel voorkwam in huizen van de hogere klassen, maar die niet terug te vinden was in de inventaris van Appelboom: een 'knechtcamer' oftewel kamer voor bedienden. Verder had Pels nog een keuken en vermoedelijk ook een aparte linnenkamer.

Als we dit overzien lijkt het alsof Pels zelf een kleinere woning bewoonde dan de woning die hij verhuurde Appelboom. Hiernaast had hij de woning ogenschijnlijk zuiniger ingericht. Er was geen sprake van een veelheid aan modieus behang of chique wandtapijten.

Hij valt met name op door de porseleinkamer, veelheid aan schilderijen en de grote waarde aan boeken die zich bevonden in zijn comptoir.

Ook de boedel van de Bourgondische edelman Vincent Richard is vastgelegd door een notaris. Richard was vanaf 1653 secretaris namens de Spaanse vorst, eerst onder Brun en later onder Gamarra.¹³³ De notaris begint deze boedelbeschrijving in een zaal beneden. Deze ruimte was zonder twijfel een ontvangstruimte, gezien de chique aankleding. Aan de wand hing een tapisserie met verschillende belangrijke personen erop afgebeeld, verder hingen er schilderijen van de koning en koningin van Spanje, de Spaanse gezanten Brun, Gamarra en Peñaranda en meerdere familieportretten van de familie van Vincent Richard en zijn vrouw. Hier stonden eveneens sierbedden met pluimen erop wat paste in het aristocratische ontvangstritueel.

Ook in de hierop volgende kamer was een veelheid aan representatieve schilderijen te vinden. Naast schilderijen met heilige personen hingen er nog meer familieschilderijen van de familie Richard maar ook schilderijen van de koning van Zweden en van de zonen van de Heilig Rooms Keizer. Hierna kwam men in een kamer waar diverse luxe meubelen stonden van exotisch hout. Zo staat er een tafel van Braziliaans hout en een kast van Japans hout. Ook hier sierden enorm veel schilderijen de muren. De afbeeldingen varieerden van de ark van Noach tot bloempartijen, een vrouwpersoon, een advocaat en de Spaanse vorst Filips IV.

In de volgende [hoge] kamer bevond zich conform het Franse appartementenstelsel een garderobe, in dit geval van Kastanjehout. Ook had Richard in deze ruimte zijn bibliotheek. Als laatste ruimte wordt de zolder beschreven, waar drie bedden stonden met pluimen erop.

Helaas voor het onderzoek gaat de boedel vervolgens over op materialen en is zodoende verder gerangschikt in de stijl van de boedel van de Spaanse gezant Fuenmayor. Wat duidelijk naar voren komt uit de boedels waar kamers staan beschreven is dat alle drie de onderzochte gezanten al een differentiatie qua kamergebruik hadden. Iets wat opkwam in de tweede helft van de zeventiende eeuw, maar volgens Fock nog zeker niet gebruikelijk was. Zo kunnen we dit bijvoorbeeld vergelijken met het Rapenburg in Leiden waar het percentage vertrekken in de woningen met een slaapfunctie weliswaar aanzienlijk daalde in de tweede helft van de zeventiende eeuw ten opzichte van de eerste helft. Maar ook in de tweede helft

¹³³ Schutte, *Repertorium*, 583.

was nog altijd 63% van de kamers aan het Rapenburg voorzien van een slaapvertrek.¹³⁴ Met name in de inventaris van Susanna Rogeau zien we dat slaapvertrekken apart benoemd werden. We kunnen aan de inrichting van de gezanten zien dat er een duidelijk onderscheid bestond tussen ontvangstvertrekken enerzijds en privé vertrekken anderzijds. Voor het onderzoek naar de diplomatie in de vroegmoderne tijd zijn met name de ontvangstvertrekken natuurlijk van groot belang. We herkennen bij alle gezanten duidelijk de invloed van het Franse Hof in de inrichting van hun woning, maar toch zijn er enkele opvallende verschillen te melden. Zo bezaten Appelboom en Richard wandtapijten, een typisch adellijk interieurbezit. Pels beschikte hier niet over. Kenmerkend is het thema van de wandtapijten van Appelboom die meeding met de laatste mode. Zo had zijn vrouw bij haar overlijden een wandtapijt met jachtthema in de slaapkamer en in de tapijtzaal hing wandtapijt met bosschages afgebeeld. Het was volgens Huygens een manier om het ‘buytenbosch’ naar binnen te halen.¹³⁵ De natuur was in deze tijd een geliefde plaats voor de gegoede burgerij, waardoor ook steeds meer mensen die het zich konden veroorloven een buitenhuis aanschaffen.¹³⁶ Wat ook verdient om uitgelicht te worden is de porseleinkamer van Peter Pels. Pels die zelf niet van adel was maar toch zeker tot de regentenelite gerekend kan worden was de enige gezanten waar zulk een kabinet beschreven staat. Dit is opvallend omdat het verzamelen en tentoonstellen van een porseleinkamer voornamelijk beschreven werd als een hobby van de adellijke vrouw.¹³⁷

Meubels

In tegenstelling tot schilderijen, speelden met name de meubels en textielproducten een hoofdrol in de interieurcultuur van de adel. Vooral meubels van speciale houtsoorten deden het goed. Het type meubel dat misschien wel de meest prominente plaats innam in deze periode was het (sier)bed. Het ging bij het bed niet zozeer om het frame, maar met name de mogelijkheid om het hemelbed te versieren met luxe soorten textiel werd gebruikt om de weelde van de eigenaar te laten zien aan gasten. Het bed werd als het ware gebruikt als een

134 Fock, *Het Nederlandse interieur in beeld*, 85.

135 Ibidem, 101.

136 Idem.

137 Ibidem, 110, 111.

soort troon.¹³⁸

Ook de gezanten die onderzocht werden in dit hoofdstuk lijken volop mee te hebben gedaan aan deze mode. Duidelijk is in elk geval dat de Spaanse envoyé Fuenmayor de beschikking had over enkele luxe hemelbedden met bijbehorende stoffen accessoires. Een van zijn sierbedden was gemaakt van gedraaid perenhout en een ander van normaal gladhout. Verder bezat hij een bed van groen fluweel en ‘aurora’ welke helemaal versierd was in dezelfde kleur als de hemel. Het hoofdeinde was geborduurd met gekleurde zijde en had meerdere versiersels. Om het bed hingen 4 gordijnen. Maar hier bleef het niet bij. Fuenmayor had tevens een hemelbed van Engels ‘muera’ (vermoedelijk moerbeihout) dat bewerkt was met kersenkleurig satijn afkomstig uit de Amerikaanse kolonies van zijn vaderland. Ook bezat hij zeven rode gordijnen om het bed mee af te sluiten. Hiernaast bezat hij nog acht andere luxe bedden. Dat dit sierbedden waren is aannemelijk omdat er in de boedel een helder onderscheid wordt gemaakt tussen de pronkbedden en de ‘gewone’ bedden van de familie.¹³⁹

De Zweed Appelboom had in zijn grote achterzaal een bed staan met een kussen en een gewatteerd deken van rode zijde dat met geel was afgewerkt. Ook Peter Pels heeft in drie van zijn ontvangstvertrekken bedden staan, waarvan er zeker eentje behangsel eromheen had.¹⁴⁰

Vincent Richard kon als edelman en gezant van de Spaanse kroon natuurlijk niet achterblijven. In zijn eerste grote ontvangstkamer stonden maar liefst drie luxe bedden. Eentje hiervan was met rood gedrapeerd, terwijl weer een andere opgezette veren/pluimen had. In deze kamer had hij tevens zes stoelen staan die qua kleur afgestemd waren op het met rode stof versierde sierbed.¹⁴¹ Ook op zijn zolder had deze Richard nog drie bedden met opgezette veren staan, we kunnen ons hierbij afvragen of de bedden met veren uit de mode raakten. Een antwoord op deze vraag lijkt gegeven te worden in de werken van Fock en Wijsenbeek. Zij concluderen dat de bijzondere plaats die de hemelbedden in de ontvangstkamers innamen tijdens ceremoniële bijeenkomsten naarmate de zeventiende eeuw vorderde steeds minder werd. Dit blijkt dus ook uit de boedel van Richard die werd

138 Jacobsen, *Luxury and power*, 93-98.

139 ‘Boedel Doña Theresa Gomez Davila’.

140 ‘Boedel Susanne Rogeau’; ‘Boedel Peter Pels’.

141 ‘Boedelinventaris Vincent Richard’.

opgemaakt in 1669. Zelfs na 1672 wanneer de hofcultuur herleefd onder het bewind van Willem III komt het hemelbed niet op zijn retour.¹⁴² Dit in tegenstelling tot Frankrijk waar de makers van sierbedden maar amper aan de vraag konden voorzien.¹⁴³ Het is dus waarschijnlijk dat de onderzochte periode een van de laatste momenten is waarop alle gezanten in het bezit waren van meerdere sierbedden.

Intellectueel bezit (boeken)

In veel van de boedels staan vermeldingen van boeken. Het blijkt dat de gezanten vrijwel allemaal in het bezit waren van meerdere boeken. In de boedel van Pels, welke getaxeerd is, kunnen we zien hoe waardevol boeken indertijd konden zijn. Het totale aantal boeken dat op zijn comptoir werden gevonden vertegenwoordigde een waarde van maar liefst 200 gulden. In de boedel van Richard staat een bibliotheek vermeld. De meeste boeken hierin gingen over de politiek of vielen in de categorie schone letteren. In zijn bibliotheek stonden boeken in het Latijn, Frans en Nederlands.¹⁴⁴ Ook in huize Appelboom waren er veel boeken te vinden. Hoewel verdeeld over een groot aantal ruimtes, liep het aantal boeken in de woning van de Zweedse gezant toch tegen de honderd.¹⁴⁵ Alle gezanten die we onderzochten waren dus in het bezit van boeken. Uit de correspondentie van de Engelse envoyé Chudleigh, blijkt dat ook deze erg veel gaf om boeken. In een brief aan *secretary of state* Blathwayt uit 1682 gaf Chudleigh aan weinig geld te hebben en al flink wat schulden te hebben uitstaan. Toch gaf hij aan Blathwayt aan in staat te zijn om ergens voldoende geld vandaan te kunnen halen om de nieuwe boeken te betalen die hij graag wou ontvangen. Chudleigh vroeg Blathwayt om een aantal boeken uit Engeland op te sturen en om deze zo snel mogelijk te verschepen naar de Republiek.¹⁴⁶

Hoewel we slechts van Vincent Richard exact weten welk genre boeken hij in zijn bezit had is het erg aannemelijk dat het boekbezit van de gezanten sterk overeenkwam. De gezanten probeerden niet uitsluitend door hun materialistisch bezit en uiterlijk vertoon deel uit te maken van de Europese elite. Ze moesten hiervoor ook deel uitmaken van wat Lucien

142 Fock, *Het Nederlandse interieur in beeld*, 104, 105; Wijsenbeek, *Het Lange Voorhout*, 87.

143 C. Willemijn Fock, 'Modieuze ontwikkelingen in het interieur in 1672. Raamgordijnen en ander nieuws', *Oud Holland* 123.1 (2010) 80, 81.

144 'Boedel Vincent Richard'.

145 'Boedel Susanne Rogeau'.

Bély beschrijft als de republiek van letteren, wetenschap en kunst.¹⁴⁷ De diplomaten probeerden deel uit te maken van een grensoverschrijdende elite intellectuelen en kunstliefhebbers en daarom was het bezit en de kennis van literatuur en wetenschap essentieel.

Ambassadekapellen

De woning van een gezant kon naast werkruimte en leefruimte ook nog andere functies hebben. Zo is bekend dat sommige gezanten van katholieke mogendheden hun woning ter beschikking stelde als kerk voor de katholieke inwoners van Den Haag. Met name de kerk in het Spaanse Hof kon de Haagse burgerij en regenten niet ontgaan zijn; er was immers zo een enorme toeloop dat de capaciteit van duizend personen regelmatig werd overschreden. Ondanks klachten van de kerkeraad hield de Haagse magistraat zich afzijdig. Omdat de kapel zich bevond op het erf van de Spaanse ambassade viel ingrijpen niet onder hun bevoegdheden. Ook het Hof van Holland durfde de vingers er niet aan te branden. Het formaat van deze kapel, die tussen 1680 en 1690 werd gebouwd, en het feit dat er in de Nederlandse taal werd gepredikt, laat zien dat de Spaanse gezant dit nooit bedoeld had als een kapel voor eigen gebruik.¹⁴⁸

Buitenlandse ambassadewoningen en ambassadekapellen waren een veelvoorkomende combinatie in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Zo is ook bekend dat de Franse gezant in 1649 de orde van ongeschoeide karmelieten steunde, die in het geheim vanuit Parijs een missiestatie in de Hofstad wilden vestigen. Zij probeerden hiermee Franse Katholieken tegemoet te komen. Pas vanaf 1664 vestigde deze orde zich definitief buiten de muren van de Franse residentie.

Wellicht een van de meest bekende verhalen is die van de ambassadekapel in het huis van Nassau Ouwkerk aan het Voorhout (waar nu het theater Diligentia gevestigd is). In dit pand huurde de graaf van Berka, die in Den Haag de functie bekleedde van buitengewoon gezant namens de keizer, een of meerdere kamers. Hij richtte deze kamers in als kapel en er was blijkbaar genoeg toeloop, want op een dag in 1695 was de belasting voor de vloer zo zwaar dat deze instortte en dat er meerdere gewonden en doden vielen. Een beeld van deze ramp is vastgelegd door J. Luyken. Gezanten huurden vaak woningen en opeenvolgende gezanten hadden niet altijd dezelfde woning. Aangezien de getolereerde ambassadekapellen waren gekoppeld aan de persoon van de diplomaat, kon het zo zijn dat wanneer er een gezant

overleed of werd teruggeroepen de kerkdiensten werden opgeschort totdat er een volgende gezant kwam. In veel van de gehuurde woningen was natuurlijk nog geen kapel aanwezig en werd deze geïmproviseerd door onder andere muren door te breken. We kunnen aan het voorbeeld uit Den Haag zien dat dit soort zaken soms tot grote problemen leidde. De ramp in Den Haag is echter wel aanleiding geweest voor de burgemeesters van Amsterdam om de Katholieke gemeenschap aldaar te laten verhuizen naar een nieuwe schuilkerk omdat de oude in een deplorabele staat verkeerde.¹⁴⁹

Afbeelding 2: *Gravure van J. Luyken Haags Gemeentearchief (HGA) – Haagse Beeldbank, Collectie prenten, inv. Nr. kl. B 3840 (gedrukt door P. v.d. Aa 1720) URL:*

¹⁴⁹ Kaplan, 'Diplomacy and domestic devotion', 341-361, 353, 354.

<http://www.haagsebeeldbank.nl/afbeelding/bc3c00fe-6c49-4f53-9933-dc2df3781f4e>.

Zowel Wijsenbeek als Kaplan schrijven dat er rond 1680 maar liefst zeven buitenlandse ambassadekapellen waren in Den Haag die waren opengesteld voor de katholieken uit Den Haag en omgeving. De gezantschappen met een eigen kapel waren Spanje, Frankrijk, Venetië, de Keizer, Beieren, Portugal en Keulen.¹⁵⁰ Hoewel zij verwijzen naar Schutte, komt dit niet aantal niet duidelijk naar voren wanneer wij zijn repertorium erop naslaan. Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat de zeven ambassadekapellen allen tegelijk in dienst waren op eenzelfde moment in de zeventiende eeuw.

De Staten-Generaal was de enige instantie die de bevoegdheid had om wat te doen tegen ambassadekapellen. Deze ondernam echter geen actie, al was het maar omdat de gezanten van de Republiek in het buitenland er ook ambassadekapellen op na hielden om de lokale protestanten de mogelijkheid te geven om hun geloof te belijden.¹⁵¹

De woning van de gezant

In dit hoofdstuk is onderzoek gedaan naar de fysieke leefwereld van buitenlandse gezanten in Den Haag. Heringa had reeds een aantal eisen beschreven waaraan de woning van een goede gezant zou moeten voldoen. In het vorige hoofdstuk hadden we reeds geconcludeerd dat lang niet elke gezant de beschikking had over een woning die qua ligging, uiterlijk en grootte voldeed aan de eisen om de grootsheid van de zendende vorst te kunnen representeren. Ook Helen Jacobsen kwam tot de conclusie dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw de meubels en het interieur van de woningen van gezanten steeds belangrijker waren geworden. Volgens haar ontstond er zelfs zoveel eenheid in de inrichting van ambassadewoningen, dat deze aan het einde van de zeventiende eeuw niet alleen identiek waren aan elkaar maar ook aan die van de gehele elite.¹⁵² De vraag is of dit ook gold voor de gezanten in Den Haag en of deze eveneens konden voldoen aan de hoge eisen zoals beschreven door Heringa.

Hoewel veel gezanten melding maken dat ze moesten vluchten van schuldeisers in de Republiek, gold eigenlijk voor alle vijf de onderzochte diplomaten in dit hoofdstuk dat ze qua materiële leefwereld leefden in een mondaine wereld. Het bezit van grote hoeveelheden

150 Wijsenbeek, 'Geloof en Politiek', 218; Kaplan, 'Diplomacy and domestic devotion', 343.

151 Wijsenbeek, 'Geloof en Politiek', 218.

152 Helen Jacobsen, *Luxury and Power*, 37.

juwelen, kunst en luxeproducten geven een indruk dat hoewel sommige gezanten op krediet leefden, deze er wel alles aan deden om te voldoen aan de hoge levensstandaard die geëist werd van gezanten door zowel de vorst als hun medediplomaten. Opvallend is ook de grote hoeveelheid aan geïmporteerde luxegoederen zoals porselein uit de kolonies, textiel uit het verre oosten, ivoor en meubels van hout uit zowel Brazilië als Japan. Dit sluit precies aan bij het idee van conspicuous consumption zoals werd beschreven door Jacobsen: de gezanten willen hun internationale netwerk en hoge positie hierbinnen laten zien door het openlijk tonen van exotische kunst en textiel.¹⁵³ We kunnen verder concluderen dat de gezanten van adellijke afkomst vrijwel altijd in het bezit waren van voorwerpen en materialen die hun adellijke status tentoonstelde. Zo beschikten alle adellijke gezanten over gobelins/wandtapijten en hadden veel van hun servies of andere voorwerpen waarop het familiewapen was afgebeeld.

Het was deze exclusieve wereld waarbinnen de gezanten opereerden en waar in de vroegmoderne tijd werd onderhandeld en besloten over oorlog, vrede, handel en staatsbeleid.

153 Ibidem, 128.

Conclusie

Wanneer we vroegmoderne diplomatie en internationale betrekkingen beter willen begrijpen is het van het grootste belang om deze onderwerpen te onderzoeken in de context van hun eigen tijd. Waar wij vandaag de dag een scheiding hebben tussen publiek en privaat, staat en persoon, werk en privé en koninklijke dynastie en macht waren deze grenzen in de zeventiende eeuw simpelweg niet aanwezig of op zijn minst nog erg vaag.

Doordat er in de diplomatieke geschiedenis vaak met een anachronistische blik naar het verleden is gekeken, zijn veel van deze zaken in de historiografie onderbelicht gebleven. Zo was er voorheen weinig tot geen aandacht voor de persoonlijke wereld van de gezant, het contact van gezanten met de lokale burgerij, de diplomaten van niet-Europese mogendheden en ga zo maar door. Het is wat dat betreft een stap in de goede richting dat er de afgelopen twee decennia onder de noemer van de *new diplomatic history* meer aandacht is ontstaan voor deze tot nu toe onderbelichte kant van internationale betrekkingen. De hernieuwde aandacht voor met name de alledaagse leefwereld van gezanten, het centraal stellen van een diplomatiek centrum of het opnieuw nagaan van eerder gebruikte bronnen heeft al tot menig nieuw inzicht geleid en dit zal voortgezet moeten worden om de werking van de vroegmoderne staat te kunnen vatten.

Deze scriptie levert op drie verschillende manieren een bijdrage aan het herschrijven van de diplomatieke geschiedenis. Ten eerste is er door één enkel diplomatiek centrum te analyseren een relatief nieuwe invalshoek gekozen voor het onderzoek. Naast de onderzoeken van Catherine Fletcher en Roberta Anderson die werden genoemd in de inleiding is er mij geen ander onderzoek bekend dat een diplomatiek centrum uitlicht. In de traditionele diplomatieke geschiedschrijving heeft de aandacht dan ook met name gelegen op bilaterale diplomatieke betrekkingen of grote politieke gebeurtenissen.

Ten tweede is er door het toepassen van methoden uit de wereld van de *digital humanities* geprobeerd om aan te tonen hoe nuttig deze programma's kunnen zijn voor historisch onderzoek en voor de weergave hiervan. Door een geografische component te koppelen aan historische bevindingen is het onderzoek relevanter en overzichtelijker geworden. Door het gebruik van een geografisch informatie systeem kunnen de onderzoeksresultaten ook makkelijker gebruikt worden voor multidisciplinair onderzoek door bijvoorbeeld geografen en Archeologen.

Als derde en laatste punt van vernieuwing is er een bottom-up benadering toegepast.

Niet langer werd er gekeken naar de grotere staatkundige en politieke elementen van de diplomatieke wereld. Aangezien de woning van de diplomaat niet alleen fungeerde als woning maar ook als kantoor, is dit ook de plek waar werd overlegd over vrede, oorlog, handel en bondgenootschap. Ondanks dat de woning van de gezant volgens contemporaine personen moest voldoen aan een groot aantal eigenschappen om de zendende vorst zo goed mogelijk te dienen, is er nog nooit eerder onderzoek gedaan naar de ambassadewoning. Dat is uitzonderlijk, zeker omdat Den Haag vanaf de zeventiende eeuw tot vandaag de dag een stad is die dient als *theatrum europaeum* voor vrede en recht. Met deze studie is er een eerste stap gezet, maar meer onderzoek naar onder andere de speciale positie die buitenlandse gezanten in Den Haag aannamen volgens het internationaal recht en de wisselwerking tussen de buitenlandse gezanten en de Haagse bevolking zal een beter beeld kunnen opleveren van Den Haag en de Europese diplomatieke wereld in het algemeen. Het is juist in deze bottom-up benadering dat er in mijn ogen nog veel winst te behalen valt in het onderzoeken en analyseren van de diplomatieke wereld van de vroegmoderne tijd.

Er is in dit werkstuk getracht om een antwoord te geven op de vraag hoe de leefwereld van buitenlandse gezanten eruit zag in de turbulente periode tussen de vrede van Westfalen en het overlijden van koning-stadhouder Willem III. Hieruit zijn een aantal verrassende conclusies naar voren gekomen.

In het eerste hoofdstuk werd de spreiding van ambassadewoningen geanalyseerd. Ook de manier waarop gezanten aan een woning kwamen was onderwerp van studie. Het blijkt dat zodra De Republiek met de Vrede van Westfalen een soevereine positie verworven had, de Staten-Generaal een beleid gingen voeren van reciprociteit met betrekking tot het huisvesten van buitenlandse gezanten. Niet langer werd er voor hen een woning verzorgd, deze moesten ze zelf verkrijgen. De Staten-Generaal verzorgde, enkele uitzonderingen daargelaten, uitsluitend nog het defroyement tussen de dag van aankomst en de eerste audiëntie. Er was geen vastgelegd vervolg. In veel gevallen zullen gezanten woningen van voorgangers hebben overgenomen of ging een reeds aanwezige secretaris of chargé d'affaires op zoek naar een woning voor de arriverende diplomaat. Dat dit lang niet altijd lukte is duidelijk en te wijten aan het beperkte aanbod van woningen in Den Haag.

Hoewel Den Haag in de zeventiende eeuw sterk uitbreidde, lijkt het alsof de woningnood eigenlijk nooit echt werd opgelost. Hoewel het voor gezanten de norm was om een ruime en goedgelegen woning te betrekken, moesten zij zich in veel gevallen schikken naar de omstandigheden en genoeg nemen met een woning van minder grandeur. Den Haag speelde een voorname rol als *theatrum europeum* en was dan ook het middelpunt van veel

onderhandelingen. Met name tijdens het vredescongres in het nabijgelegen Rijswijk, barstte Den Haag bijna uit de voegen door de vele aanwezige diplomaten en dienend personeel. We herkennen tegen het einde van de zeventiende eeuw dan ook een grotere spreiding van gezantschapswoningen dan halverwege deze eeuw.

Wat opviel aan de spreidingsanalyse in het eerste hoofdstuk was dat het hofkwartier (de straten ten noorden van het Binnenhof) weliswaar een plaats was waar veel gezanten woonden, maar bij lange na niet de enige. Hoewel Legutke ook al de verspreiding naar het ‘nieuwe’ westen en oosten had beschreven, bleek de spreiding van gezanten gecompliceerder.¹⁵⁴ Vergelijken we de plaats waar gezanten gingen wonen, dan waren het niet de nieuwe gedeelten van Den Haag in het zuiden en oosten die de gezanten trokken. Het was juist de reeds bestaande bebouwing waar vrijwel alle gezanten zich vestigden. Ook bleek er een concentratie van in De Republiek geboren gezanten met een lage rang en zonder adellijke achtergrond gevestigd te zijn in de ‘mindere’ buurt ten zuiden van de Grote Kerk. Het zou een interessant studieonderwerp zijn om juist deze inheemse gezanten te onderzoeken en hoe hun woonsituatie was in deze periode. De gezanten met een lage rang zijn tot op heden in de historiografie onderbelicht gebleven.

Een ander opvallend resultaat was dat het opviel dat in de periode van het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk de gezanten zich meer vestigden rondom het Binnenhof, terwijl dit in de periode onder een stadhouder juist meer het geval was rondom het paleis Noordeinde. Dit resultaat sluit naadloos aan bij het onderzoek van Mamadouh, Meijer, Sidaway en Van der Wusten naar ambassades in Den Haag. Het blijkt dat ambassades dicht bij de *locus of power* gevestigd moeten zijn om zo goed mogelijk te functioneren. Vandaar dat wanneer de locatie van de macht verplaatst, we ook de ambassadewoningen zien verplaatsen. Het zou interessant zijn om deze conclusie te vergelijken met andere diplomatieke centra.

Wanneer we ingaan op de binnenkant van de ambassadewoning, valt het op dat er conform de conclusie van Jacobsen¹⁵⁵ een zekere eenheid valt te herkennen in de inrichting van deze woningen onderling en de woningen van andere aristocraten. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werden steeds meer woningen van de elite, waar de diplomaten deel van uitmaakten of althans trachtten deel van uit te maken, ingericht volgens het Franse appartementensysteem. Volgens dit systeem was er een opeenvolging van ontvangstkamers

¹⁵⁴ Legutke, *Diplomatie als sociale institution*, 167, 168.

¹⁵⁵ Helen Jacobsen, *Luxury and Power*, 37.

met een bepaalde hiërarchie. Het kwam in alle boedels met kamerbeschrijvingen naar voren dat de onderzochte gezanten de beschikking hadden over zulke speciaal ingerichte ontvangstkamers. In eerste instantie lijkt deze conclusie haaks te staan op de bevindingen van Netzloff die juist concludeert dat het huishouden en de werkplek van de diplomaat door elkaar liepen. In zekere zin is dit namelijk nog altijd het geval, omdat zowel het ‘publieke’ als het ‘private’ gedeelte van het ambt van de diplomaat zich onder een dak afspeelden en niet van elkaar te onderscheiden waren. Ook is het de vraag in hoeverre het gezin een rol vervulde in de diplomatieke werkzaamheden van de gezant. Dat er in de loop van de zeventiende eeuw een toenemende scheiding was tussen privé en werkvertrekken staat buiten kijf. Maar ook de opvolging van kamers speelt een rol in het gebruik. Zo is in de onderzochte boedels alleen bij Appelboom teruggevonden dat de slaapvertrekken door een gang waren gescheiden van de ontvangstkamers. Als het bij de andere gezanten zo was dat de ontvangstkamers en privévertrekken in elkaar overliefen, is het maar de vraag hoe strikt de gezanten zelf deze scheiding in gebruik in stand hielden. Dit zal verder onderzoek moeten uitwijzen, maar het lijkt op dit moment het meest logische om zeker tot in de achttiende eeuw de gehele ambasadewoning te blijven zien als een ruimte met een dubbele functie.

De kamers van diplomaten werden vaak ingericht naar de nieuwste mode en moesten de macht en grootsheid uitstralen van de zendende vorst. Tegelijkertijd wilden de diplomaten zichzelf ook scharen onder de internationale elite en hun grote (internationale) netwerk laten zien aan bezoekers. We zien dan ook vaak dat deze kamers zijn behangen met luxe wandtapijten of met het meest modieuze behang. Verder is het interieur vaak op elkaar afgestemd wat betreft kleur en materiaal, zodat er een harmonieus geheel ontstond. Deze trends kwamen voort uit Parijs, de stad die op dat moment de modehoofdstad van Europa was. De ontvangstruimten werden vaak gesierd met een of meerdere luxe uitgevoerde hemelbedden. Hoewel het hemelbed aan populariteit inboette in deze periode was het nog altijd het meest prestigieuze meubelstuk en gelijkwaardig aan een troon. We zagen met name bij de adellijke gezanten Vincent Richard, Harald Appelboom en Balthazar de Fuenmayor zeer luxe uitgevoerde hemelbedden.

Onder de diplomaten leek het enerzijds zo te zijn dat adellijke afkomst meer invloed had op de bezittingen dan de status van de gezant. Zo had Vincent Richard, een man uit een adellijk Bourgondisch geslacht, luxe gobelins en hemelbedden met opgezette veren terwijl de niet-adellijke Peter Pels deze niet of beperkt had. Toch valt op dat er vaak rijke burgers uit De Republiek werden gekozen om een andere staat te vertegenwoordigen. De waarde van het bezit van Pels en ook Joachim de Wicquefort was erg hoog. Beiden waren afkomstig uit de

burgerelite van de Republiek en hadden zodoende genoeg vermogen om mee te gaan in de mode van die tijd. Wicquefort had een schilderijen en kunstverzameling van ongekend hoge waarde en Peter Pels had in zijn woning een porseleinkamer met een waardevolle verzameling porselein. Hoewel het verzamelen van porselein en het tentoonstellen van dit kostbare aardewerk in een kabinet vooral een adellijk gebruik was, zien we dus dat Pels (of zijn vrouw) zich hierdoor niet liet weerhouden. Het valt met name op dat de niet-adellijke personen geen geld spenderen aan wandtapijten en minder schilderijen van zichzelf in huis hebben hangen. Bij Richard viel het verder nog op dat deze schilderijen van zijn Spaanse medegezanten in zijn woning had hangen.

Door de spreiding en woonsituatie van gezanten in Den Haag te analyseren is in deze scriptie een duidelijk beeld geschetst van de nog onderbelichte wereld waarin de gezanten hun werkzaamheden uitvoerden. De combinatie van GIS visualisatie en inzichten die zijn ontleend aan de new diplomatic history, zoals de concentratie op personen en hun leefwereld heeft nieuwe inzichten in de Haagse gezanten uit de tweede helft van de zeventiende eeuw opgeleverd en dient hopelijk als basis en inspiratie voor nieuwe onderzoeken naar de leefwereld van gezanten in andere tijden of op andere locaties.

Bibliografie

- Anderson, M.S., *The rise of modern diplomacy 1450-1919* (Londen 1993).
- Anderson, Roberta, *James VI and I and the foreign diplomats* (Bristol 2001).
- Bély, Lucien, *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIe-XVIIIe siècle* (Parijs 2007).
- Black, Jeremy, *A history of diplomacy* (Londen 2011).
- Blencowe, R.W., (ed.), *Diary of the times of Charles the Second by the honourable Henry Sidney* (London 1843) vol. II.
- Courtenay, T.P., *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple, Bart.* (Londen 1836) Vol. I.
- Duindam, Jeroen, 'Tussen tafellaken en servet. Het stadhouderlijk hof in dynastiek Europa', *BMGN: Low Countries historical review* 124:4 (2009) 536-558.
- Drossaers, S.W.A. *Diplomatieke betrekkingen tusschen Spanje en de Republiek der Vereenigde Nederlanden 1678-1684* ('s-Gravenhage 1915).
- Ebben, Maurits en Louis Sicking, 'Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd. Een inleiding', *Tijdschrift voor geschiedenis* 127:4 (2009) 541-552.
- Edwards, Elizabeth, 'Amsterdam and the ambassadors of Louis XIV 1674-1685' in: Tony Claydon en Charles-Éduard Levillain (ed.), *Louis XIV outside in: Images of the Sun King beyond France, 1661-1715* (Plaats onbekend 2016), 187-207.
- Fletcher, Catherine, *Diplomacy in Renaissance Rome. The rise of the resident ambassador* (Cambridge 2015).
- Fletcher, Catherine, en Jennifer Mara DeSilva, 'Italian ambassadorial networks in Early Modern Europe – an introduction', *Journal of Early Modern History* 14 (2010) 505-512.
- Fock, C. Willemijn (red.), 'Modieuze ontwikkelingen in het interieur in 1672. Raamgordijnen en ander nieuws', *Oud Holland* 123.1 (2010) 80, 81.
- Idem, *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle 2001).
- Frigo, Daniela, *Politics and diplomacy in Early Modern Italy. The structure of diplomatic practice, 1450-1800* (Cambridge 2009).
- Garran, P., 'Westeinde 12 – The Embassy Story', *Jaarboek Die Haghe* (1966).
- Groenveld, Simon, "J'équippe une flotte tres considerable': The Dutch side of the Glorious

- Revolution’, in: Robert Beddard (ed.), *The revolutions of 1688* (Oxford 1991), 213-245.
- Hennings, Jan, *Russia and Courtly Europe. Ritual and the culture of Diplomacy, 1648-1725* (Cambridge 2016).
- Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995).
- Heringa, J., *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961).
- Jacobsen, Helen, *Luxury and power. The material world of the Stuart diplomat, 1660-1714* (Oxford 2012).
- Kaplan, Benjamin J., ‘Diplomacy and domestic devotion: embassy chapels and the toleration of religious dissent in early modern Europe’, *Journal of early modern history* 6:4 (2002) 341-361.
- Legutke, Daniel, *Diplomatie als sociale Institution. Brandenburgische, sächsische und kaiserliche Gesandte in Den Haag 1648-1720* (Münster 2010).
- Levillain, Charles-Édouard, ‘French diplomacy and the Run-up to the Glorious Revolution (1688): A critical reading of Jean-Antoine d’Avaux’s correspondence as ambassador to the States General’, *The Journal of modern history* 88 (2016) 130-150.
- Mamadouh, Virginie, E.A., ‘Toward an urban geography of diplomacy: Lessons from The Hague’, *The professional geographer* 67:4 (2015) 564-574.
- Mattingly, Garrett, *Renaissance diplomacy* (Londen 1955).
- Middlebush, F.A. (ed.), *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685). English envoys at The Hague* (‘s-Gravenhage 1926).
- Netzloff, Mark, ‘The ambassador’s household: Sir Henry Wotton, domesticity, and diplomatic writing’, in Robyn Adams en Rosanna Cox (ed.), *Diplomacy and early modern culture* (Chippenham / Eastborne 2011) 155-171.
- Ploeg, Peter van der, en Carola Vermeeren (red.), *Vorstelijk Verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia* (Den Haag/Zwolle 1998).
- Riemer, Jacob de, *Beschryving van ’s Graven-hage* (Delft 1730).
- S.N., ‘Mauritshuis. Geschiedenis van het gebouw’, website Mauritshuis (bezoekt op 15-05-2018) URL: <https://www.mauritshuis.nl/nl-nl/ontdek/mauritshuis/geschiedenis-gebouw/>
- Schilling, Heinz, ‘Konfessionalisierung und staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559-1660’, in: Heinz Durchhardt en Franz Knipping (ed.), *Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen* (Paderborn 2007) vol 2.

- Schutte, O., *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584-1810* ('s-Gravenhage 1983),
- Stal, Kees, 'Een plaets so magnifycq van gebouwen', in: Th. Wijsenbeek en E. van Blankenstein, *Den Haag Geschiedenis van de stad 2. De tijd van de Republiek* (Zwolle 2005) 23-56.
- Watkins, John, 'Toward a new diplomatic history of Medieval and Early Modern Europe', *Journal of Medieval and Early Modern studies* 38:1 (2008) 1-14.
- Wijsenbeek-Olthuis, Thera, 'Geloof en Politiek' in: Th. Wijsenbeek en E. van Blankenstein, *Den Haag Geschiedenis van de stad 2. De tijd van de Republiek* (Zwolle 2005) 207-227.
- Idem, *Het Lange Voorhout. Monumenten, mensen en macht* (Zwolle 1998).
- Idem, 'Wooncultuur en sociale verschillen', in: Th. Wijsenbeek en E. van Blankenstein (red.), *Den Haag geschiedenis van de stad 2. De tijd van de Republiek* (Zwolle 2005) 252-286.

Archivalia

Koninklijke Bibliotheek:

‘Stedenatlas de Wit’, Website Koninklijke Bibliotheek Den Haag (bezoekt op 01-04-2018),
URL: <https://www.kb.nl/themas/atlassen/stedenatlas-de-wit>.

Haags Gemeente Archief (HGA):

‘Boedelinventaris Peter Pels’, Haags Gemeente Archief (HGA), Notarieel Archief (0372),
Inventarisnummer 464, folio 42.

‘Boedelinventaris Susanne Rogeau’, Haags Gemeente Archief (HGA), Notarieel Archief
(0372) Inventarisnummer 1009, folio 64.

‘Boedelinventaris Vincent Richard’, Haags Gemeente Archief (HGA), Notarieel Archief
(0372) Inventarisnummer 281, folio 43 (30-01-1669).

‘Elders ondergebrachte goederen Joachim de Wicquefort’, Haags Gemeente Archief (HGA),
Notarieel Archief (0372) Inventarisnummer 293, folio 73.

‘Gravure van J. Luyken’, Haags Gemeentearchief (HGA) – Haagse Beeldbank, Collectie
prenten, inv. Nr. kl. B 3840 (gedrukt door P. v.d. Aa 1720) URL:
<http://www.haagsebeeldbank.nl/afbeelding/bc3c00fe-6c49-4f53-9933-dc2df3781f4e>.

‘Schets van de achterkant van de huizen aan de Rivierbiesmarkt en de Dagelijkse Groenmarkt
gezien vanuit het zuidwesten. Op de achtergrond de grote kerk.’, Toegeschreven aan Valentijn
Klotz, 1673, Haags Gemeentearchief (HGA) – Haagse Beeldbank, Collectie prenten, inv. Nr.
kl. A 151.

‘Spaanstalige boedelinventaris en testament van Doña Theresa Gomez Davila Espexo y
Maldonado, markiezin van Castel Moncoya’, HGA, Not. Arch. (0372), Inv. Nr. 817, niet
genummerd.

Nationaal Archief (NA):

‘Lijst van pektonnen 1666’, Collectie Fagel, supplement (1.10.94), inv. Nr. 323, folio 56.

‘Lijst van pektonnen 1667’, Staten-Generaal (1.01.02), ‘‘Loopende’ Loketkas en secrete kas van de Staten-Generaal’, inv. Nr. 12548.415.2, folio 56.

‘Lijst van pektonnen 1674’, Staten-Generaal (1.01.02), ‘‘Loopende’ Loketkas en secrete kas van de Staten-Generaal’, inv. Nr. 12548.415.2, folio 415.